

Assessing the Conformity of "Cryptocurrency Mining on Blockchain" with "Gambling" [Ghomar] from the Perspective of Imamia Jurisprudence

Ahmad Mohammadi · PhD in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
mohammadi.ahmad199112@gmail.com

Javad Soltani Fard · Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Private Law, Faculty of Humanities, Shahid Motahari University, Tehran, Iran. j.soltanifard@motahari.ac.ir

Abstract

1. Introduction

In the rapidly evolving landscape of digital technology, the emergence of blockchain and cryptocurrencies has presented new challenges and questions for religious jurisprudence. Among these, the practice of cryptocurrency mining has sparked debates concerning its conformity with Islamic laws, particularly in light of similarities drawn between mining activities and gambling [Ghomar] – a concept well-defined and often condemned in Islamic teachings. This paper aims to explore the intricate dynamics of cryptocurrency mining within the framework of Imamia Jurisprudence, scrutinizing whether the practice bears the hallmarks of gambling, as traditionally understood within the Sharia. Given the profound impact of digital currencies on global financial systems and the ethical considerations they raise, this investigation seeks to elucidate the religious standings on cryptocurrency mining, thereby guiding adherents in their engagement with this modern financial phenomenon.

2. Research Question

The core inquiry of this study revolves around the assessment of cryptocurrency mining through the lens of Imamia Jurisprudence: "Does the process of cryptocurrency mining align with the characteristics of gambling as defined by Islamic law, thereby rendering it prohibited. This

question seeks to unravel the ethical and religious implications of mining activities, which involve significant financial investment in competition for a potentially lucrative reward, mirroring aspects of chance and speculation akin to gambling.

3. Research Hypothesis

This paper hypothesizes that despite superficial similarities between cryptocurrency mining and gambling—such as the reliance on chance, competitive investment, and the potential for monetary gain without traditional labor—there are fundamental differences that could distinguish mining activities from gambling under Imamia Jurisprudence. These differences hinge on the intentions behind mining, the nature of effort and investment involved, and the broader economic implications of cryptocurrency within Islamic ethical frameworks. The hypothesis posits that a nuanced understanding of these factors may reveal that cryptocurrency mining does not inherently constitute gambling and thus may not be universally deemed haram within an Islamic context.

4. Methodology & Framework, if Applicable

To address the research question and test the hypothesis, this study adopts a descriptive analytical methodology, underpinned by a qualitative framework that involves the examination of primary and secondary sources within Islamic jurisprudence. The research will delve into the canonical texts, fatwas, and scholarly interpretations that define gambling from an Imamia perspective, subsequently applying these criteria to the process of cryptocurrency mining. Through comparative analysis, the study will identify the parallels and distinctions between mining and gambling, considering factors such as the element of risk, the role of skill versus chance, and the societal and economic contributions of cryptocurrency mining. This methodological approach allows for a comprehensive assessment of the subject matter, grounded in the rich tradition of Islamic legal scholarship while engaging with the contemporary implications of digital finance.

5. Results & Discussion

The research meticulously dissected the characteristics traditionally associated with gambling within Islamic jurisprudence and juxtaposed these with the intrinsic elements of cryptocurrency mining. This comparative analysis yielded several critical insights, underscoring the

distinct nature of cryptocurrency mining from gambling. Key findings include:

Rational benefit and ecosystem contribution: cryptocurrency mining was found to offer tangible benefits to the digital currency ecosystem, enhancing security and facilitating transactions. This utility and contribution render it distinct from gambling activities, which lack productive output or societal benefit.

Nature of rewards: unlike gambling, where stakes are placed with the possibility of total loss or gain based on chance, cryptocurrency mining rewards are not predicated on the loss of another but are rewards for computational efforts contributed to the network.

Financial risk and effort: the research clarified that the financial investment in mining does not equate to wagering since it involves expenditure towards productive work with inherent value, differentiating it from the speculative risk in gambling.

Competition and intent: the competitive aspect of mining does not inherently signify gambling, as it lacks the direct adversarial win-lose scenario typical of gambling. Instead, mining competition is more akin to market competition, where success does not necessitate another's loss.

Investment and loss: the argument that miners face a total loss in the absence of rewards was countered by the understanding that investments in mining infrastructure and operations constitute business expenses rather than gambles, with inherent value and potential for future gains.

Chance versus effort: The role of chance in mining does not align with the gambling criterion of reliance on pure luck, as mining involves significant preparatory effort, investment, and an ongoing contribution to network maintenance.

These findings collectively argue against the classification of cryptocurrency mining as gambling within the framework of Imamia Jurisprudence, highlighting the nuanced understanding required to evaluate modern financial technologies through the lens of traditional religious law.

6. Conclusion

The exhaustive investigation into the parallels between gambling characteristics and cryptocurrency mining concluded a significant divergence between the two under Imamia Jurisprudence. The research established that cryptocurrency mining does not embody the essential elements of gambling, namely, reliance on chance, direct financial

wagering, and lack of productive contribution. Instead, mining is characterized by its integral role in the maintenance and security of the blockchain network, necessitating significant effort, investment, and skill.

However, the conclusion that mining does not equate to gambling does not automatically confer legitimacy on all aspects of cryptocurrency operations within an Islamic context. The research underscores the need for further scholarly examination on other concerns related to cryptocurrency, such as the legitimacy of earnings and the intrinsic value of digital currencies.

In essence, this study not only clarifies the position of cryptocurrency mining in relation to gambling within Imamia Jurisprudence but also opens avenues for further research into the broader ethical and economic implications of cryptocurrencies. It serves as a foundational piece for ongoing dialogue and exploration in the intersection of technology, finance, and religious ethics, emphasizing the importance of informed, nuanced scholarship in addressing contemporary issues through the lens of traditional jurisprudence.

Keywords: Gambling, Cryptocurrency Mining, Cryptocurrencies, Digital Currency.

انطباق سنجی «استخراج رمز ارزها در بستر بلاک‌چین» با «قمار» از منظر فقه امامیه

احمد محمدی • دانش‌آموخته دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.
mohammadi.ahmad199112@gmail.com (نویسنده مسئول)
جواد سلطانی‌فرد • استادیار، گروه فقه و حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران.
j.soltanifard@motahari.ac.ir

چکیده

بی‌تردید در دنیای امروز، انطباق‌سنجی پدیده‌های نوظهور در حوزه تکنولوژی با قوانین و مقررات شرعی به جهت مشخص ساختن تکلیف مردمان امری ضروری است. یکی از این رویدادهای جدید، فرایند «استخراج رمزارز» در بستر بلاک‌چین است. در بادی امر، با توجه به شباهت احتمالی آن با قمار، ضروری می‌نماید که مفهوم قمار و ویژگی‌های آن از منظر شریعت مشخص شده، آنگاه روشن شود که آیا می‌توان شرعاً ماهیت استخراج رمزارزها را قمار دانست یا خیر؟ این نوشتار ضمن بازشناسی مشخصات قمار و بررسی آراء فقهای امامیه در این زمینه، با روش توصیفی تحلیلی به این نتایج دست یافته است که وجود منافع عقلایی در استخراج رمزارزها مانع صدق «لعب» بر آن شده است. همچنین پاداش اعطاء شده در این فرایند را نمی‌توان از باب «مراهنه» (گروگذاری) دانست و به تبع، وجود «بردوباخت مالی» نیز در آن منتفی است. عدم موفقیت در استخراج نیز به معنای بازنده بودن استخراج‌کننده نیست و رقابت موجود در آن به‌مانند جعاله عام بوده و «مسابقه» نامشروعی اتفاق نمی‌افتد؛ چه اینکه، قوام مسابقه به وجود رقیب به شرطی است، حال آنکه در استخراج رمزارزها وجود رقیب لایشرط است. میزان «ریسک» موجود در استخراج به اندازه عمل پرخطر قمار غیرمتعارف نبوده و از همین روی، نمی‌توان آن را «شانسی» دانست. همچنین تلاشی‌هایی که برای استخراج صورت می‌گیرد، معنای «میسر» بودن را از آن دورتر کرده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، ادعای قمار بودن استخراج رمزارزها پذیرفتنی نیست. واضح است که نتایج مذکور، به معنای مشروعیت فرایند یادشده نیست، بلکه در این خصوص، چالش‌های دیگری همچون «اکل مال به باطل بودن» و «مالیت نداشتن» رمزارزها وجود دارد که اهل پژوهش را به تتبع فرامی‌خواند.

واژگان کلیدی: قمار، استخراج رمز ارز، ارزهای رمزپایه، ارز دیجیتال.

مقدمه

امروزه سبک زندگی بشر از حالت سنتی خارج شده و فناوری‌های دیجیتال سبک زندگی جدیدی ایجاد کرده که در سراسر دنیا با رشد فزاینده‌ای در حال احاطه بر تمام ابعاد زندگی بشر هستند. «پول‌های رمزی» به‌عنوان یکی از ارزش‌های دیجیتال با ماهیتی کاملاً متفاوت و فرایند تولید پیچیده یکی از پدیده‌های زندگی دیجیتال به‌شمار می‌آید. با رواج این نوع پول در جامعه، ضروری است با بررسی ادله شرعی، احکام مرتبط با آن را مشخص کرد. یکی از شبهاتی که درباره ماینینگ یا استخراج رمزارزها توسط صاحب‌نظران در این حوزه مطرح می‌شود، مسئله قمار بودن آن است (تحلیل نواب‌پور و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۲۳۱). بدین شکل که استخراج رمزارزها در قالب ماهیتی مسابقه‌گونه طراحی شده است که فرد برای شرکت در آن باید با صرف هزینه‌ای هنگفت، اقدام به خرید لوازم استخراج کند و برای استخراج رمزارز به مسابقه با دیگران بپردازد. از میان شرکت‌کنندگان تنها فردی که زودتر از بقیه به کد دست یابد، مقداری رمزارز به‌عنوان پاداش دریافت می‌کند. در این فرایند، فرد برنده هیچ تلاشی نکرده است و فقط به لطف تعداد دستگاه بیشتر و البته شانس و اقبال (به معنای عرفی آن) برنده جایزه شده است؛ مشابه اتفاقی که درباره بلیت‌های بخت‌آزمایی می‌افتد. ممکن است ادعا شود که فرایند استخراج رمزارزها از لحاظ شانس بودن، در خطر قرار دادن مال، مسابقه بودن و در میان بودن بردو باخت «قمار» است و در نتیجه، آن را حرام دانست.

از آنجاکه فقها درباره ماهیت و مشخصات قمار با یکدیگر هم‌داستان نیستند و از سوی دیگر، ماهیت و موضوع استخراج رمزارزها نیاز به تبیین دارد، ضروری است ابتدا با مراجعه به منابع دینی در پی بازشناسی مشخصات قمار بود و سپس به تطبیق‌پذیری آن با استخراج رمزارزها پرداخت.

پیشینه پژوهش: در موضوع قمار آثار مختلفی به رشته تحریر درآمده‌اند که از جمله می‌توان به «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران» نوشته حبیب‌زاده، «نسبت‌سنجی فقهی-حقوقی بخت‌آزمایی با قمار» نوشته نظری علوم، «واکاوی مفهوم مخاطره در قراردادها با تأکید بر مفاهیم قمار و غرر» نوشته حکمت‌نیا و... اشاره کرد. در موضوع رمزارزها نیز مقالات و نگاشته‌هایی وجود دارد مانند «مشروعیت رمزارزها از منظر فقه حکومتی و فردی» نوشته ربانی موسویان، «بررسی ماهیت حقوقی، چالش‌ها و عناوین مجرمانه مرتبط با رمزارز در حقوق ایران» نوشته

میبینی‌زاد، «بررسی فقهی رمزارزها با تمرکز بر اشکالات ناشی از واحد مبادله بودن و ساختار الکترونیکی آن‌ها» نوشته بیاتی، «رمزارزها، چالش‌ها و جرائم پیرامون آن» نوشته رحیمی و «تحلیل ماهیت، آثار و چالش‌های اقتصادی و فقهی بیت‌کوین» نوشته رستمی.

در این میان تنها سه مقاله مرتبط به بحث حاضر وجود دارد.

«بررسی فقهی پول مجازی» نوشته سلیمانی‌پور که به بررسی برخی از چالش‌های محتمل در مشروعیت پول مجازی پرداخته و مهم‌ترین معضل مشروعیت پول‌های یادشده را ورود آن به عرصه حقیقی دانسته است. در این مقاله با استناد به قواعد لاضرر، احترام، اتلاف و مصلحت، بر ممنوعیت شرعی استفاده از این ارزها - مادامی‌که دولت سیاست‌های پولی مناسبی برای آن نیندیشیده - استدلال شده است.

«تحلیل فقهی کارکردهای پول‌های رمزنگاری‌شده؛ مورد مطالعه: بیت‌کوین» نوشته نواب‌پور نیز مقاله دیگری در این باره است که ساختار و سازوکار بیت‌کوین را بررسی کرده و با اتکا بر موضوع‌شناسی انجام‌شده، پرسش‌های متعددی درباره پول، معامله و استفاده از استخراج پول رمزنگاری‌شده مطرح و به آن‌ها پاسخ داده شده است. در این مقاله، جوانب فقهی موضوع به‌صورت اجمالی بررسی شده و در ادامه، نظر ۱۳ تن از مراجع تقلید در این باره آورده شده است. «بررسی فقهی استخراج و مبادله رمزارزها با تمرکز بر شبکه بیت‌کوین» نوشته خردمند. وی در این مقاله اشکالات شایان طرح در زمینه استخراج بیت‌کوین را مطرح کرده و مشارکت با افراد ممنوع از تصرف را به‌عنوان تنها چالش پیش روی استخراج، مورد بررسی قرار داده است. این مقاله در ادامه به بررسی فقهی موضوع می‌پردازد و اشکالاتی مانند اکل مال به باطل و ضرری بودن را به‌صورت اجمالی (هرکدام در چند سطر) بررسی کرده است.

از آنچه گفته شد، به‌وضوح مشخص می‌شود که تاکنون پژوهش مستقلی درباره ماهیت استخراج رمزارزها و میزان انطباق‌پذیری آن با قمار صورت نگرفته است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱.۱. رمزارز

رمزارزها نوعی ارز مجازی هستند که در طراحی آن‌ها از فناوری رمزنگاری استفاده شده است. عملیات رمزنگاری با کد کردن اطلاعات از طریق الگوریتم‌های پیچیده ریاضی انجام می‌شود.

رمزنگاری اطلاعات به افزایش امنیت رمزارزها کمک می‌کند. رمزارزها برخلاف ارزهای دیجیتال و مجازی، غیرمتمرکز هستند و توسط هیچ حکومت، سازمان یا ارگان خاصی کنترل نمی‌شوند و هیچ شخص یا نهادی توان کنترل یا دست‌کاری در آن‌ها را ندارد (اخوان، ۱۳۹۸، ص. ۶۷). رمزارزها دو گونه‌اند.

۱.۱.۱. کوین^۱

کوین‌ها نوعی پول دیجیتال هستند که با استفاده از روش‌های رمزنگاری خلق می‌شوند. از معروف‌ترین آن‌ها می‌توان به «بیت‌کوین» اشاره کرد که بر اساس فناوری «بلاک‌چین» ساخته شده است. بلاک‌چین سامانه عمومی و توزیع‌شده‌ای است که تمام معاملات کوین‌ها را به صورت شفاف ثبت و نگهداری می‌کند. داده‌های بلاک‌چین توسط شرکت‌کنندگان در شبکه به اشتراک گذاشته و از امنیت و صحت آن‌ها اطمینان حاصل می‌شود. بلاک‌چین جلوی تقلب و دست‌کاری داده‌ها را می‌گیرد.

بیت‌کوین نخستین ارز دیجیتال شناخته‌شده در جهان است و پس از آن نیز انواع مختلفی از ارزها تولید شده است. هر ارز دیجیتالی را که پس از بیت‌کوین روانه بازار شده است، «آلت‌کوین»^۲ یا «سکه جایگزین» می‌نامند. سرعت بالاتر، هزینه پایین‌تر، امنیت بیشتر و حریم خصوصی بالاتر نسبت به بیت‌کوین از ویژگی‌های این کوین است. آلت‌کوین‌ها خود به دو دسته تقسیم می‌شوند؛ برخی از آن‌ها مانند «تریوم» و «ریپل» از فناوری بلاک‌چین مخصوص به خود استفاده می‌کنند و برخی دیگر مانند «لایت‌کوین»^۳ و «بیت‌کوین‌کش»^۴ از دستورالعمل بیت‌کوین که ساتوشی ناکاموتو طراحی کرده است، نشئت گرفته‌اند.

قابلیت تبادل، تقسیم‌پذیری، قابل حمل بودن، ماندگاری، محدود بودن، وسیله پرداخت بودن در خرید و فروش، بلاک‌چین اختصاصی داشتن و قابلیت استخراج از جمله ویژگی‌های کوین‌هاست. این

1. Coin

۲. «آلت‌کوین» (Altcoin) ترکیبی از دو کلمه «آلترناتیو» (Alternative) به معنای جایگزین و «کوین» (Coin) به معنای سکه یا ارز است. به تمام رمزارزها به جز بیت‌کوین، آلت‌کوین گفته می‌شود.

۳. «لایت‌کوین» نسبت به «بیت‌کوین» سرعت تولید بلاک، سطح دشواری استخراج و تعداد کل سکه‌ها را تغییر داده است. (<https://arzdigital.com/what-is-an-altcoin>)

۴. در «بیت‌کوین‌کش»، اندازه حجم هر بلاک ۸ مگابایت است درحالی‌که اندازه هر بلاک بیت‌کوین ۱ مگابایت است.

پول‌ها دارای زنجیره بلاک خودشان هستند و به‌عنوان ارز آن زنجیره شناسایی می‌شوند. پول‌های یادشده در صورت استفاده از فناوری بلاک‌چین قابل استخراج هستند و قصد دارند در آینده جایگزین پول فیات شوند و همه می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند و اختصاص به گروه خاصی ندارد (زمانی فراهانی، ۱۳۸۹، صص. ۳۴-۳۸؛ حاجی‌حاجی ملامیرزایی و همکاران، صص. ۴۸-۵۰).

۲.۱.۱. توکن^۱

توکن‌ها نوعی دارایی دیجیتال هستند که برای پروژه‌ای خاص به‌عنوان روش پرداخت، درون اکوسامانه پروژه صادر می‌شوند و عملکرد یکسانی با کوین دارند و تفاوت اصلی در این است که به دارندگان این حق را می‌دهند تا در شبکه مشارکت کنند. توکن‌ها ممکن است برای اهداف مختلفی طراحی شوند مانند نشان دادن دارایی دیجیتال، واحد ارزش، سهم شرکت، دسترسی به کارکردهای پروژه و... برای مثال، بلیت استخراج توکنی در دنیای واقعی است که فقط در زمان و محل مشخص شایان استفاده است و نمی‌توان آن را مثلاً برای خرید لباس استفاده کرد. توکن‌های دیجیتال هم همین‌طور هستند؛ تنها در پروژه خود قابل استفاده و معامله هستند (بامبارا، ۱۳۹۹، ص. ۸۱). کاربردهای گسترده‌تر نسبت به کوین، عدم قابلیت استخراج و استفاده از کوین برای خرید آن‌ها از ویژگی‌های توکن‌هاست.

در حال حاضر دسته‌بندی واحدی برای توکن‌ها وجود ندارد؛ گرچه کمیسیون بورس و اوراق آمریکا^۲ و اداره نظارت بر بازار مالی سوئیس^۳ برای رفع این مشکل تلاش‌هایی کرده‌اند. هر دو سازمان، توکن‌ها را به دو دسته گسترده تقسیم‌بندی کرده‌اند. الف. توکن‌های سهام یا توکن‌های سرمایه‌ای و ب. توکن‌های خدماتی (حاجی‌حاجی ملامیرزایی و همکاران، ص. ۵۰؛ هلاکویی و محمدی، ۱۳۹۹، ص. ۸۱).

-
1. Token
 2. SEC
 3. FINMA

جدول «یک»: انواع رمزارز

ویژگی‌ها	انواع	تعریف		انواع رمزارزها
		کریپتو	بن	
<ul style="list-style-type: none"> - هرکسی می‌تواند در شبکه بلاک‌چین آن مشارکت کند. - ممکن است قابل ارسال و دریافت یا استخراج باشد. - زنجیره بلاکی خاص خود را دارد و به‌عنوان ارز آن زنجیره بلاکی شناخته می‌شود. - ویژگی‌های یکسانی با پول دارد. - وسیله‌ای برای پرداخت و خریدوفروش است. - اگر از فناوری بلاک‌چین استفاده کند، قابل استخراج است. - استفاده از آن برای عموم آزاد است و محدود به گروه خاصی نیست. 	<ul style="list-style-type: none"> - بیت‌کوین - آلت‌کوین 	<p>پولی است که با تکنیک‌های رمزگذاری در شبکه بلاک‌چین به وجود آمده است.</p>	کریپتو	
<ul style="list-style-type: none"> - کاربردهای گسترده‌تری نسبت به کوین دارد. - بر اساس دستورالعمل بر شبکه بلاک‌چین ارز دیگر ایجاد می‌شود. - قابلیت استخراج ندارد. - تأثیری بر گسترش شبکه بلاک‌چین ندارد. - برای ایجاد آن الگو و استاندارد مشخصی وجود دارد. - برای برگزاری عرضه اولیه سکه از آن استفاده می‌شود. - برای خرید آن باید از کوین استفاده کرد. - با آن نمی‌شود کوین خریداری کرد، اما از طریق صرافی‌ها قابل تبدیل به یکدیگر هستند. 	<ul style="list-style-type: none"> - توکن‌های سهام - توکن‌های سرمایه‌ای - توکن‌های خدماتی 	<p>دارایی دیجیتالی است که برای پروژه‌های خاص به‌عنوان روش پرداخت، درون اکوسیستم پروژه صادر می‌شود.</p>	بن	

۲.۱. قمار

۱.۲.۱. مفهوم‌شناسی لغوی

واژه «قمار» بر وزن «فعال» مانند واژه «مُقامَرَة» از مصادر باب مفاعلة و به معنای «قمار کردن» است. مشهور لغویان ریشه این کلمه را از واژه «قمر» دانسته (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص.

(۱۱۵) و درباره وجه اشتقاق آن مطالبی گفته‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۱۱۴؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۵۱۵؛ مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۹، ص ۳۱۷).^۱ این ریشه افزون‌بر باب مفاعلة، در باب‌های تفاعل و تفعّل نیز به ترتیب به معنای «قمار کردن» و «پیروز شدن در قمار» به کار می‌رود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۱۱۵).

واژه «قمار» در اکثر قریب‌به‌اتفاق کتاب‌های لغتی که به بررسی معنای کلمات قرآن کریم می‌پردازند، به چشم نمی‌خورد؛ زیرا این واژه در قرآن کریم به کار نرفته و در دو جا (بقره، ۲۱۹؛ مائده، ۹۰ و ۹۱) آن هم با کلمه «میسر» از آن یاد شده است. به دلیل پیشینه کهن قمار و روشن بودن معنای آن در عرف^۲، برخی از کتاب‌های لغوی متقدم مانند العین (قرن ۲) ذیل ماده «قمر» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۶۱) مشخصاً به ذکر معنای این واژه پرداخته و تنها در بیان معنای «میسر» به آن اشاره‌ای داشته‌اند^۳؛ هرچند که در جای دیگر از کتاب یادشده، در کنار قمار، معنای «غلبه» (چیرگی و پیروزی) ذکر شده است (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۳۰۵). در کتاب معجم مقاییس‌اللغة (قرن ۴) نیز ضمن هم‌معنی دانستن میسر و قمار (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۱۵۶)، معنای قمار به صراحت نیامده و قیودی برای آن مشخص نشده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ص ۲۶). زمخشری (قرن‌های ۵ و ۶) در کتاب اساس‌البلاغة در بیان معنای قمار، ضمن اشاره به معنای غلبه، آن را به معنای «فریب دادن» و «خدعه کردن» دانسته است (زمخشری، ۱۳۹۹، ص ۵۲۲). ابن اثیر (قرن‌های ۶ و ۷) نیز در النهایة ضمن هم‌معنی دانستن میسر و قمار (ابن اثیر جزری، ۱۳۹۹ق، ج ۵، ص ۲۹۶)، نقل می‌کند که هر آنچه در آن قمار صورت گیرد، میسر شمرده می‌شود حتی بازی کودکان با گردو (ابن اثیر جزری، ۱۳۹۹ق، ج ۴، ص ۱۵۴). همچنین، ابن منظور (قرن‌های ۷ و ۸) در لسان‌العرب پس از جمع‌آوری اقوال، معتقد است که قمار در بردارنده مفهوم «فریفتن» و «گول زدن» بوده و به معنای نوعی بازی است که همراه با «رهان» (گروگذاری) باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، صص ۱۱۴ و ۱۱۵). در این تعریف، اشاره‌ای به قید «غلبه» نشده، اما روشن است در جایی که چیزی رهن و گرو گذاشته شود، باید با نوعی از

۱. برخی نیز به پنج قول در این زمینه اشاره کرده‌اند (ملحم، بی‌تا، صص ۶۲-۶۴).

۲. «القمار معروف» (صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۴۱۹).

۳. «المیسر؛ کل نعت و فعل یقمر علیه فهو القمار» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ص ۲۵۵).

بردوباخت همراه باشد تا وجود رهن معنی یابد. فیومی (قرن ۸) در المصباح‌المنیر بدون توضیحی در بیان مفهوم قمار، به معنای غلبه بر شخص دیگر اشاره می‌کند (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص. ۵۱۵). از این معنی مشخص می‌شود که از نظر وی، قمار عملی است که با نوعی بردوباخت همراه باشد. حسینی زبیدی (قرن‌های ۱۲ و ۱۳) نیز در تاج‌العروس قمار کردن را نوعی بازی می‌داند که در آن چیزی رهن گذاشته شود و به فرد برنده داده شود (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۷، ص. ۴۱۳).

از مجموع سخن لغویان می‌توان چنین نتیجه گرفت که قمار نوعی «بازی» است که با «رهان» همراه باشد؛ البته از آنجاکه قید «غلبه» در معنای «رهان» وجود دارد، به‌جز اندکی، به آن اشاره نکرده‌اند.

گفتنی است در کتاب‌های لغت یادشده اشاره‌ای نشده است که قمار لزوماً باید با ابزار و آلات مخصوص به آن صورت گیرد. این در حالی است که طریحی (قرن‌های ۱۰ و ۱۱) در مجمع‌البحرین، پس از اینکه جنس قمار را بازی کردن می‌داند، با آوردن قیدی توضیحی اشاره می‌کند که منظور، بازی کردن با آلات مخصوص به قمار است مانند شطرنج و نرد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۴۶۳)؛ یعنی قمارکنندگان چیزی را به‌عنوان رهن کنار بگذارند و با یکی از ابزار مخصوص، قمار کنند. سپس آنچه را گرو گذاشته شده است، به فرد پیروز دهند. بر اساس نقل این کتاب، فقط بازی همراه با راهنه قمار نیست، بلکه باید قید دیگری را نیز افزود که همان «استفاده از آلات مخصوص به قمار» است.

خلاصه اینکه با بررسی کتاب‌های لغت چنین به دست می‌آید که بیشتر لغویان قمار را نوعی عمل و از جنس «بازی» و به‌منظور «غلبه» دانسته‌اند و «رهان» را مقوم اصلی معنای آن می‌دانند. در این میان، تنها کتاب مجمع‌البحرین «استفاده از آلات قمار» را در بازی قمار دخیل دانسته است. گفتنی است با توجه به اینکه این کتاب شامل استنباط‌های فقهی و کلامی مؤلف نیز هست، به نظر می‌رسد این قید به معنای اصطلاحی قمار اشاره دارد نه معنای لغوی آن.

۱. به ابزارهایی مانند پاسور و نرد که نزد عرف به‌عنوان ابزار مختص به قمار شناخته شوند، «آلات قمار» می‌گویند (هاشمی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص. ۱۵۲).

الف. وجه اشتقاق قمار از قمر

به ماه آسمان از آن رو «قمر» می‌گویند که سفید و روشن است (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص. ۵۱۵) و خود را در تاریکی شب به‌خوبی نشان می‌دهد. پس گویا قمر مفهوم تاریکی را با خود دارد؛ همچنان‌که عبارت «تقمر الصیادالظباء باللیل» (صیاد در شب مهتابی به دنبال شکار آهو رفت) (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص. ۱۱۴)، با شب است که معنی می‌یابد؛ زیرا شکارچی از نور ماه بهره می‌برد و در شب‌های مهتابی که چشم حیوانات با نور ماه خیرگی یافته است و دید کافی ندارد، بهتر به صید آنان می‌پردازد.

برخی از لغویان معنای دیگری برای «قمر» ذکر کرده‌اند و آن «حیله» و «خدعه» است.^۱ بر اساس مطالب گفته‌شده مشخص می‌شود که این مطلب صحیح نیست؛ زیرا حیله و خدعه از لوازم وجود شب است و ذکر این معنی از باب ذکر لازم معناست و نه دلالت معنای مطابقی یا مصداقی آن. براین اساس، قمار از «خداع» و خدعه گرفته نشده است، بلکه قمار از قمر است، اما به اعتبار شب، دارای حیله، خدعه، نیرنگ و فریب است.

می‌توان گفت همان‌طور که «قمر» خود را در شب نمایان می‌سازد، قماربازان نیز قمار را در تاریکی شب انجام می‌دادند و چنین نبود که در روز و به‌صورت آشکارا به قمار بپردازند و از آنجا که زیر نور ماه به این بازی می‌پرداختند، بازی آنان، «قمار» نامیده شده است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۹، ص. ۳۱۷).^۲ با این توضیح به دست می‌آید که «قمار» وصف به حال متعلق موصوف است. از این رو مراد از قمار، بیاض و روشنایی نیست، بلکه چون در شب انجام می‌شده، «قمار» نام گرفته است؛ مانند برخی از فلاسفه که آنان را به‌خاطر راه رفتن هنگام بحث از فلسفه، «مشایی» می‌گویند و گر نه فلسفه با مشی و راه رفتن ارتباطی ندارد. همچنین است صوفی که به پشمینه‌پوشان می‌گفتند و این معنی ارتباطی با صوفی و درویش‌های امروزی ندارد. نام‌گذاری قمار نیز ارتباطی با اصل این بازی و بردوباخت آن ندارد، بلکه به‌خاطر وصف این فعل در ظرف مخصوص (شب) و انجام یافتن آن در زیر نور ماه است. در ادبیات گفته می‌شود «زید ضارب ابوه» که برخلاف ظاهر

۱. «قال الاصمعی تقمرها طلب غرتها و خدعها... و كأن القمار مأخوذ من الخداع؛ يقال قماره بالخداع قمره» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص. ۱۱۴).

۲. امروزه نیز معمولاً قماربازان به شکل پنهانی و در زیرزمین‌ها یا مکان‌های تاریک و مخوف به قماربازی می‌پردازند.

و شروع این جمله که به ذهن می‌آید زید ضارب باشد، این پدر زید است که ضارب را واقع می‌سازد و چنین تعبیری وصف به حال متعلق خوانده می‌شود؛ یعنی وصف (ضارب) به حال متعلق موصوف (ابوه) است و نه خود موصوف که زید باشد. قمار هم قمار گفته می‌شود چون در شب و در زیر نور ماه انجام می‌شده است (نکونام، ۱۳۹۱، صص. ۲۱ و ۲۲).

۲.۲.۱. مفهوم‌شناسی اصطلاحی

پس از بررسی تفصیلی معنای لغوی قمار، اینک به بررسی معنای قمار در اصطلاح فقها می‌پردازیم. همان‌طور که گفته شد، به اتفاق تمام فقها قمار حرام است. اکنون برای اینکه مشخص شود قمار به‌عنوان موضوعی برای حکم حرمت از نظر شرع چه قیود و حدودی دارد، ضمن بررسی آیات و روایات، باید تعاریفی که فقها از قمار ارائه داده‌اند نیز نقادی شود.

در کتاب‌های فقهی تعریف‌های متفاوتی از قمار مطرح شده است. به گفته شیخ انصاری، قمار عبارت است از بازی با ابزارهای خاصی که در آن، چیزی گرو گذاشته می‌شود (انصاری، بی‌تا، ج ۱، ص. ۳۷۱). در این تعریف، هم قید «ابزارهای مخصوص به قمار» به چشم می‌خورد و هم قید «مراهنه». همچنین، اساساً قمار نوعی «بازی» و از سنخ عمل دانسته شده است.

برخی مانند صاحب جواهر تصریح کرده‌اند که فرقی نیست میان آنکه گرو و رهن از جانب طرفین بازی قرار داده شود یا آنکه از طرف فرد ثالثی در نظر گرفته شده باشد (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۲، ص ۱۰۹؛ صافی، ۱۴۲۸ق، ص. ۳۰۵).

بحث زیادی درباره ماهیت قمار و بعضاً مصادیق و آلات آن در فقه دیده نمی‌شود. از این رو در لسان فقها نمی‌توان برای قمار تعریف دقیقی یافت. صاحب جواهر می‌نویسد «لاریب و لاخلاف فی ان اللعب بآلات القمار کلها حرام کالشطرنج والنرد الذی فی بعض الاخبار انه اشد من الشطرنج...» (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۴۱، ص. ۴۳).

البته در این میان، برخی مانند شیخ انصاری، امام خمینی، محقق خویی و محقق خوانساری تا حدی به بررسی مفهوم قمار پرداخته‌اند؛ هرچند در کلام قریب به اتفاق اینان نیز تردید دیده می‌شود که بیان آن خواهد آمد.

الف. مهم‌ترین نظریات فقها درباره ماهیت قمار

مهم‌ترین نظریات درباره قمار را می‌توان به سه دسته کلی تقسیم کرد.

نظریه نخست: قمار عبارت است از بازی با ابزار مخصوص به قمار همراه با گروگذاری. شیخ انصاری ضمن ارائه این تعریف (انصاری، بی تا، ج ۱، ص. ۳۷۱)، معتقد است علما نسبت به حرمت این نوع بازی هم‌داستان‌اند (انصاری، بی تا، ج ۱، صص. ۳۷۱ و ۳۷۲). از نظر امام خمینی (رحمت‌الله علیه)، قدر متیقن از ادله و مصداق اکمل آن‌ها، همین معنی برای قمار است (خمینی، ۱۴۳۴ق، ج ۲، ص. ۷). صاحب جامع‌المدارک (موسوی خوانساری، ۱۳۵۵، ج ۳، ص. ۲۷) این تعریف را برگزیده و کاشف‌الغطا (کاشف‌الغطا، ۱۴۲۰ق، ص. ۴۰) نیز به آن اشاره کرده است. صاحب جواهر نیز اصل قمار را بازی با آلات قمار همراه با گروگذاری می‌داند (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۲، ص. ۱۰۹).

نظریه دوم: قمار عبارت است از بازی‌ای که با گروگذاری همراه باشد (چه همراه با ابزار مخصوص قمار و چه بدون آن).

بر اساس این نظریه، اگر در مسابقه‌ای آلات قمار وجود داشته باشد، اما رهانی در کار نباشد، نمی‌توان آن را از مصادیق قمار به شمار آورد. در مقابل، اگر بازی حتی با ابزاری که عادتاً جزو آلات قمار نیستند (مانند گردو و انگشتر که در روایات آمده است) صورت بگیرد، اما گروگذاری در آن باشد، قمار شمرده می‌شود و حرام است.

محقق نراقی این نظریه را برگزیده است (نراقی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۴، ص. ۱۰۴). شیخ انصاری با اینکه معتقد است صدق تعریف قمار بر بازی با گروگذاری بدون ابزار مخصوص قمار محرز نیست، اما آن را از نظر حکم (حرمت) ملحق به مورد قبل (بازی با آلات قمار همراه با گروگذاری) می‌داند (انصاری، بی تا، ج ۱، ص. ۳۷۵)؛ البته شیخ در ادامه می‌گوید «ظاهراً مقامره به معنای مطلق مغالبه دو کس با شرط رهن است [چه با آلات قمار و چه بدون آن]» (انصاری، بی تا، ج ۱، ص. ۳۷۷).

از نظر محقق خوبی نیز گروگذاری در مفهوم قمار اخذ شده است؛ چه بازی با آلات مخصوص به قمار صورت بگیرد و چه با غیر آن (خوبی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۵۸۵).

گفتنی است تعریفی که این نظریه از قمار در اصطلاح شرع ارائه می‌دهد، با مفهوم لغوی قمار

۱. البته شیخ انصاری بعد از ذکر این تعریف، به دو تعریف دیگر نیز اشاره می‌کند که به نوعی شاید بیان‌کننده تردید ایشان نسبت به تعریف شرعی قمار است (انصاری، بی تا، ج ۱، ص. ۳۷۱).

که در آن «رهان» اخذ شده بود (نه ابزار قمار)، هماهنگی و تناسب دارد. شاهد دیگر اینکه، در بسیاری از تعاریف دانشمندان اهل تسنن از قمار نیز مسئله نقل و انتقال مال جایگاه ویژه‌ای دارد. برای مثال، فخر رازی در تعریف میسر می‌گوید: «المیسر ما یوجب دفع‌المال او اخذ مال.» (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۶، ص. ۴۰۰). ابن تیمیه نیز می‌نویسد «الْقَمَارُ مَعْنَاهُ أَنْ يُؤْخَذَ مَالُ الْإِنْسَانِ وَ هُوَ عَلَى مَخَاطَرَةٍ» (ابن تیمیه، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص. ۱۵۴).

نظریه سوم: قمار عبارت است از بازی‌ای که با ابزار مخصوص به آن انجام شود؛ چه همراه با گروگذاری و چه بدون آن.

شهید ثانی و مقدس اردبیلی در تعریف قمار می‌نویسند «قمار عبارت است از بازی با وسایل ویژه قمار مانند [بازی با] نرد و شطرنج» (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص. ۱۲۹؛ مقدس اردبیلی، بی تا، ج ۸، ص. ۴۱).

صاحب جواهر نیز همین نظر را دارد (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۲، ص. ۱۰۹؛ نجفی، ۱۳۶۲ ج ۴۱، ص. ۵۶). همچنین، برخی معتقدند که در عرف به کسی که بدون راهنما با آلات قمار بازی کند، قمارباز می‌گویند (موسوی سبزواری، بی تا، ج ۱۶، ص. ۱۴۰؛ ایروانی نجفی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص. ۳۷). محقق کرکی نیز به این نظریه به عنوان یک احتمال اشاره کرده است (محقق کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص. ۲۴).

بر اساس این نظریه، اگر کسی حتی به قصد تفریح (نه گروگذاری) اقدام به بازی با ابزار قمار کند، بازی او مصداق قمار خواهد بود.

همان‌طور که معلوم است، فقها درباره ماهیت قمار هم‌داستان نیستند. در ادامه، سعی می‌شود با در نظر گرفتن نظریات گوناگون فقها در این باره، به بیان مهم‌ترین مشخصات قمار پرداخت. سپس در صدد انطباق سنجی استخراج رمازها با آن برآمد.

۳.۱. ماینینگ (فرایند استخراج رماز)

به فرایند معتبر ساختن تراکنش افراد دیگر با رایانه و سپس افزودن آن به فهرستی بلند و عمومی به نام بلاک‌چین که تراکنش‌های دیگر را نیز شامل می‌شود، «Mining» یا «استخراج ارز دیجیتال» می‌گویند (هلاکویی و محمدی، ۱۳۹۹، ص. ۷۷؛ شفاعی نجف‌آبادی، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۰). ماینینگ یا استخراج رمازها در چند مرحله اتفاق می‌افتد.

مرحله یک: کاربر تراکنشی را انجام می‌دهد و سعی می‌کند تا ارز دیجیتال مدنظر خود را به شخص دیگری ارسال کند.

مرحله دو: این تراکنش از طریق برنامه کیف پول پخش می‌شود و در آن لحظه منتظر می‌ماند تا توسط ماینر روی این بلاک چین انتخاب شود. تا هنگامی که ماینری آن را انتخاب نکرده است، این تراکنش در «استخر تراکنش‌های تأیید نشده» معلق می‌ماند. این استخر، مجموعه‌ای از معاملات تأیید نشده در شبکه است که در انتظار پردازش هستند. معاملات تأیید نشده معمولاً در یک استخر بزرگ جمع‌آوری نمی‌شوند، بلکه بیشتر آن‌ها در استخرهای طبقه‌بندی شده کوچک قرار می‌گیرند. مرحله سه: ماینرهای موجود در شبکه - که گاه به آن‌ها «نود» نیز گفته می‌شود - تراکنش‌ها را از این استخرها انتخاب می‌کنند و آن‌ها را به شکل «بلاک» درمی‌آورند. بلاک در اصل شامل مجموعه‌ای از تراکنش‌ها - که در این لحظه شامل تراکنش‌های تأیید نشده است - افزون بر برخی اطلاعات اضافی دیگر مانند امضای دیجیتال، زمان سنج و... می‌شود.

هر ماینر، بلاک تراکنش‌های خود را ایجاد می‌کند و چندین ماینر می‌توانند تراکنش مشابهی را انتخاب کنند که در بلاک آن‌ها گنجانده شود. برای مثال، دو ماینر A و B را در نظر بگیرید. هر دو ماینر می‌توانند تصمیم بگیرند که تراکنش X را در بلاک خود بگنجانند. هر بلاک چین حداکثر اندازه بلاک خاص خود را دارد. در بلاک چین بیت‌کوین، حداکثر اندازه بلاک، ۱ مگابایت داده است. ماینرها پیش از افزودن تراکنش به بلاکشان، باید بررسی کنند که آیا این تراکنش - با توجه به تاریخچه بلاک چین - برای اجرا واجد شرایط است یا خیر؟ اگر تراز کیف پول فرستنده ارز با توجه به سوابق موجود در بلاک چین، از بودجه کافی برخوردار باشد، تراکنش معتبر تلقی می‌شود و می‌توان آن را به بلاک افزود. ماینرها معمولاً تراکنشی را در اولویت قرار می‌دهند که هزینه تراکنش بالایی داشته باشد؛ زیرا در این صورت پاداش بالاتری را برای آن‌ها فراهم می‌کند.

مرحله چهار: ماینرها با انتخاب تراکنش‌ها و افزودن آن‌ها به بلاک خود، بلاکی از تراکنش‌ها را ایجاد می‌کنند. آن‌ها در بلاک چین برای افزودن این بلاک از تراکنش‌ها به امضا نیاز دارند. این امضا که به آن «اثبات کار» یا «Proof of Work» نیز گفته می‌شود، با حل یک مسئله بسیار پیچیده ریاضی ساخته می‌شود و برای هر بلاک از تراکنش‌ها منحصر به فرد است. هر بلاک مسئله ریاضی

متفاوتی دارد.

بنابراین، هر ماینر روی مسئله‌ای متفاوت و مختص به بلاک خود کار خواهد کرد. حل هر کدام از این مسائل به اندازه‌ای دشوار است که برای آن باید از قدرت محاسباتی بالا و برق بسیار زیادی استفاده شود. این همان فرایندی است که به آن ماینینگ می‌گویند (فضلی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۸۵).

۲. تطبیق‌پذیری قمار با استخراج رمزارزها

برای انطباق‌سنجی استخراج رمزارزها با قمار ضروری است ابتدا مشخصات مفهوم قمار بیان و پس از آن بررسی شود که آیا ویژگی‌های یادشده در پدیده ماینینگ یا استخراج رمزارزها وجود دارد یا خیر؟

۱.۲. مشخصات قمار

بررسی آیات، روایات و متون فقهی نشان می‌دهد قمار دارای ویژگی‌هایی است که می‌توان برخی از آن‌ها را جزو مقومات اصلی قمار (هدائی و همکاران، ۱۴۰۳، ص. ۹) و برخی دیگر را از لوازم مفهوم آن به شمار آورد. مشخصات قمار شامل موارد زیر است.

۱.۱.۲. لعب و بازی است.

رجوع به احادیثی که در باب قمار وارد شده است، نشان می‌دهد قمار نوعی بازی است. برای مثال، اسحاق بن‌عمار می‌گوید به حضرت صادق (علیه‌السلام) عرض کردم «کودکان با گردو و تخم‌مرغ بازی و قمار می‌کنند، حضرت فرمودند «از آن نخور؛ زیرا حرام است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص. ۱۲۴).

همچنین، با توجه به کلمه «یلعبون» در روایت می‌توان دریافت که قمار اساساً نوعی بازی و لعب است. بنابراین، برای صدق قمار باید قید «بازی» را در نظر گرفت و گرنه ممکن است در موارد دیگری (مانند خرید بلیت‌های بخت‌آزمایی، عضویت در شرکت‌های هرمی، شرط‌بندی روی تیم‌های فوتبال و...) نیز مال بدون زحمت به انسان برسد، اما نمی‌توان این موارد را از مصادیق قمار دانست؛ زیرا عنوان «بازی» بر آن‌ها صدق نمی‌کند؛ هرچند که حرمت موارد یادشده به‌خاطر دلایل دیگری مانند عنوان کلی «حرمت اکل مال به باطل» و... می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد.

شاید برای همین است که فقها موردی را که دو نفر در یادگیری تجوید قرآن یا خطاطی مسابقه دهند و مالی را نیز در بین خود شرط کنند، از مصادیق قمار نمی‌دانند (خمینی، ۱۴۳۴ق، ج ۲، ص. ۸)؛ زیرا با اینکه در اینجا رهان وجود دارد، اما چون عرفاً عنوان «بازی» بر چنین مسابقه‌هایی صدق نمی‌کند، این موارد را نمی‌توان از مصادیق قمار دانست. از این رو برخی گفته‌اند که عمل اشخاص باید در عرف بازی باشد تا قمار بر آن صدق کند. مسابقه در کتابت، نجاری و مانند آن‌ها که حرفه و صنعت است - حتی اگر برای فرد برنده چیزی در نظر گرفته شود - مصداق قمار نیست (تبریزی، ۱۳۹۹، ج ۱، ص. ۲۱۸)؛ زیرا در این صورت مال به آسانی و بدون زحمت - آن‌گونه که در بازی قمار چنین است - به فرد برنده نمی‌رسد، بلکه برای به دست آوردن آن باید از طریق کسب تخصص، تمرین و... زحمت کشیده شود.^۱ همچنین، «لعب» از نظر لغوی به معنای عملی است که در آن انگیزه صحیح و غرض عقلایی و اساساً منفعتی موجود نباشد (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ق، ج ۶، ص. ۱۹۱؛ حسینی زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص. ۴۰۳؛ انصاری، بی‌تا، ج ۲، ص. ۴۷) حال آنکه این موارد در مثال‌های یادشده وجود دارند.

۲.۱.۲. همراه با مُراهنه (گروگذاری) است.

در تحقق مفهوم قمار «وجود مُراهنه» (رهان) شرط است. کلمات «مُراهَنَة» و «رِهَان» مصادر باب مفاعلة و به معنای «گرو بستن با کسی» هستند (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۴، ص. ۴۴). افزون‌بر روایت پیشین، روایت دیگری نیز در تأیید این مطلب وجود دارد. ابن سعید گوید حضرت کاظم (علیه‌السلام) خادمی را فرستادند که برای ایشان تخم مرغ بخرد. آن خادم یک یا دو تخم مرغ گرفت و با آن‌ها قمار کرد. وقتی تخم مرغ را آورد، حضرت آن را خوردند. یکی از خادمان ایشان گفت «در این تخم مرغ بخشی از قمار وجود دارد». راوی می‌گوید «حضرت فرمودند تشتی بیاورند و آنچه را خورده بودند، بالا آوردند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص. ۱۲۳). این روایت صرف‌نظر از بحث دلالتی^۲ با وضوح بیشتری بیان می‌کند که تخم مرغ در آن زمان از

۱. در بیشتر نظام‌های حقوقی، بازی‌های مبتنی بر شانس (Game of Chance) مشمول عنوان مجرمانه «قمار» قرار می‌گیرند و بازی‌های مبتنی بر مهارت (Game of Skill) مجاز شمرده می‌شوند (جگینی، ۱۳۹۸، صص. ۳۴۱ و ۳۴۲).
۲. اشکال مطرح شده است که این روایت - بر فرض صدور آن - با علم امام منافات دارد. در این باره پاسخ‌هایی داده شده است. برای مثال، می‌توانید به کتاب المعارف‌الاسلامیة فی کیفیت علم‌الامام و کمیته مراجعه کنید.

ابزار مخصوص به قمار نبوده است؛ زیرا اگر چنین بود، اساساً حضرت از ابتدا از آن‌ها نمی‌خوردند. همچنین، وجود رهان موجب شده است که حضرت تخم‌مرغ‌ها را بالا بیاورند. بر اساس این روایت نیز می‌توان گفت «مراهنه» در مفهوم شرعی قمار اخذ شده است و اساساً «ابزار مخصوص به قمار» مداخلیتی در تحقق مفهوم قمار ندارد.

محقق خوبی معتقد است که اگر قید «آلات مخصوص به قمار» در تعریف قمار مداخلیت داشته باشد، چنین تعریفی دوری خواهد بود؛ زیرا شناخت «آلات قمار» متوقف به تفسیر و تبیین معنای «قمار» خواهد بود (خویی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص. ۵۷۷). بنابراین، در مفهوم شرعی «قمار» وجود ابزار مخصوص لحاظ نشده است؛ همچنان‌که در مفهوم «قتل» وجود آلات خاص شرط نیست.

گواه دیگر اینکه، معمولاً اختلاف فقها درباره حکم بازی‌هایی است که فاقد گرو هستند، اما اگر در بازی‌ای گرو و عوض وجود داشته باشد، نسبت به حرمت آن هم‌داستان‌اند. محقق خوانساری درباره «گروگذاری برای بازی با غیرآلات قمار» مانند گروگذاری برای برداشتن سنگ سنگین، کشتی و... که نصی بر جواز آن نرسیده است، می‌گوید «ظاهراً اختلافی در حرمت چنین مسابقاتی نیست... و شاهد این ادعا آن است که فقیهان محل نزاع و اختلاف را مسابقاتی قرار می‌دهند که گرو و عوضی در آن نباشد» (موسوی خوانساری، ۱۳۵۵، ج ۳، ص. ۲۸).

۳.۱.۲. با بردوباخت همراه است.

با توجه به آنچه در تعریف لغوی قمار گذشت، از برخی از تعاریف چنین برمی‌آید که قمار به معنای غلبه بر شخص دیگر است (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص. ۵۱۵). در واقع، قمار عملی است که با نوعی بردوباخت همراه باشد. زبیدی نیز قمار را نوعی بازی می‌داند که در آن چیزی رهن گذاشته و به فرد برنده داده شود (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۷، ص. ۴۱۳). ابن منظور نیز بردوباخت را در تعریف قمار داخل نکرده است، اما از کلمه رهان مشخص شد که به دخالت قید «غلبه» در حقیقت قمار واقف بوده است؛ زیرا در جایی که چیزی رهن و گرو گذاشته شود، باید بردوباختی باشد تا وجود رهن معنی یابد.

البته این بردوباخت باید بردوباخت مالی باشد؛ زیرا سیره قطعیه متشرعه بر این بوده است که در مباحات بدون بردوباخت مسابقه می‌گذاشتند. کتاب کافی به نقل از علی بن جعفر، از برادرش حضرت کاظم (علیه السلام) روایت کرده است که از حضرت پرسیدم «آیا مُصارعه (کشتی گرفتن)

برای مُحرم رواست؟ حضرت فرمودند: «لَا يَصْلِحُ لَهُ مَخَافَةَ أَنْ يُصِيبَهُ جِرَاحٌ أَوْ يَقَعَ بَعْضُ شَعْرِهِ»^۱ (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص. ۳۶۷).

و اگر مشخصاً «مصارع» به عنوان مسابقه حرام بود، عرفی نبود که گفته شود شخص محرم کشتی نگیرد. چنین مطلبی قرینه عرفیه یا «ما یصلح للقرینة» است بر اینکه در عرف متشرعه، مطلق مسابقه بدون بردو باخت مالی حرام نبوده است. از این رو درباره «المحرم لا یصارع» چون دلیلی وجود ندارد، ظاهر در این است که مصارع در غیر احرام حرام نیست و از این رو نیز تعلیل «مخافة أن یسقط منه شعر» در ذیل آن آمده است (درس خارج فقه شهیدی، ۱۳۹۶/۱/۱۶).

۴.۱.۲. مسابقه است.

«مسابقه» از ماده «سبق» مصدر باب مفاعله و به معنای پیش افتادن و سبقت گرفتن است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۰، ص. ۱۵۱). به آن بازیکنی که جلو می‌افتد و زودتر از دیگران به مقصد از پیش تعیین شده می‌رسد و بر رقیب پیروز می‌شود، «سابق» و «بیشتاز» گفته می‌شود. همان‌طور که از معنای مسابقه نیز برمی‌آید، مسابقه بدون در نظر گرفتن رقیب تصویرپذیر نیست. به عبارت دیگر، شرط تحقق معنای مسابقه رقابت دست‌کم دو طرف است. نمونه‌هایی در قرآن کریم وجود دارد که ماده «سبق» و مشتقات آن به همین معنی استعمال شده‌اند برای مثال، در آیه ۲۱ سوره حدید آمده است «سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ...»^۲.

در آیه ۲۵ سوره یوسف نیز می‌خوانیم «وَاسْتَبَقُوا الْبَابَ»^۳.

از آنجاکه در قمار پای همراهی وسط است، تلاش برای غلبه بر دیگری (رقابت) و پیش افتادن در به دست آوردن گرو، امری لابد منته خواهد بود و از این رو قمار را می‌توان مسابقه دانست؛ هر چند باید دانست که مسابقه اعم از قمار است؛ زیرا اگر رقابتی بین دو نفر شکل بگیرد، اما رهان و گروگذاری در میان نباشد، مسابقه بر آن صدق می‌کند ولی قمار نه. در واقع، می‌توان گفت هر قماری مسابقه است، اما هر مسابقه‌ای قمار نیست.

۱. روا نیست؛ زیرا بیم آن است که زخمی شود [و خون بیاید] یا بعضی از موهای او بریزد.

۲. سبقت جویید به آمرزشی از سوی پروردگارتان... .

۳. و هر دو به سوی درکاخ پیشی گرفتند.

۵.۱.۲. مخاطره آمیز است

از آنجاکه لغویان در تعریف قمار به عنصر همراهی اشاره کرده‌اند - که پیش‌تر بدان اشاره شد - و با توجه به هم‌معنایی دو واژه «مراهنه» و «مخاطره»، قاعدتاً بازی‌هایی را می‌توان مصداق قمار دانست که در آن‌ها احتمال خطر وجود داشته باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص. ۷۵۱؛ حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص. ۴۲۱).

بنابراین، در تعریف قمار مفهوم «مخاطره» نیز باید در نظر گرفته شود. شاید علت اینکه فقهای شیعه - برخلاف اهل تسنن - در تعریف قمار نوعاً به این مفهوم اشاره نکرده‌اند، این باشد که مفهوم مخاطره در درون معنای «مراهنه» (رهان) وجود داشته است.

مخاطره به معنای این است که دو نفر در کاری بزرگ دست به خطر بزنند؛ در اینجا یعنی هریک از طرفین قمارکننده، مال خود را در معرض خطر از دست رفتن قرار می‌دهد. از محدود افرادی که مفهوم مخاطره را به صورت مفهومی مستقل مورد بررسی قرار داده، شهید صدر است. از نظر وی، تحریم قمار و درآمدهای ناشی از آن در اسلام به دلیل عدم مشروعیت مخاطره است (صدر، ۱۴۱۷ق، ص. ۶۰۳).

البته باید در نظر داشت که عقود دارای سطوح مختلفی از میزان مخاطره هستند. قراردادهای با مخاطره و ریسک^۱ پایین، شایان چشم‌پوشی هستند، اما با پررنگ شدن عنصر مخاطره است که قواعد و مقررات سخت‌تری برای آن در نظر گرفته می‌شود. تا جایی که قانون‌گذار از قراردادهای با مخاطره و ریسک‌های اغماض‌ناپذیر منع کرده است (حکمت‌نیا، و نظری علوم، ۱۳۹۶، صص. ۲۶-۵).

براین اساس، می‌توان گفت قمار هنگامی محقق می‌شود که طرف‌های مسابقه، خود اقدام به گروه‌گذاری کنند نه آنکه طرفی خارج از بازی گرو قرار دهد؛ زیرا در این صورت بازنده ملزم به چیزی نمی‌شود و اساساً مفهوم مخاطره و ریسک نسبت به او معنی نمی‌یابد. برای همین بازی‌های متعارفی مانند فوتبال، کشتی و... را نمی‌توان از مصادیق قمار دانست؛ زیرا در آن‌ها جایزه را طرف خارج از بازی می‌دهد؛ البته در همین بازی‌ها اگر طرف‌های بازی خود گروه‌گذاری کنند به نوعی که عرفاً با مخاطره همراه باشد، بازی آن‌ها مصداق قمار خواهد بود.

۱. به نظر می‌رسد مخاطره و ریسک مفاهیمی مترادف دارند (حکمت‌نیا و نظری علوم، ۱۳۹۶، ص. ۸).

۶.۱.۲. شانس در آن دخالت دارد.

یکی از ویژگی‌های قمار، شانسی بودن آن است؛ به طوری که در آغاز بازی طرفین برای مالک شدن رهان، شانس مساوی دارند، اما با شروع بازی توانایی هریک بر تملک مال گرو گذاشته شده تأثیر می‌گذارد. باید توجه داشت در عقود شانسی مثل قمار نه تنها قصد انتقال مال به طرف دیگر وجود ندارد، بلکه برعکس تا آخرین لحظه مسابقه، هر دو طرف قصد تملک مال طرف مقابل و همچنین، حفظ ملکیت خود را دارند (پیرهادی، ۱۳۸۹). در واقع، نبود قصد تملیک و تملک از طرفین، عقد بودن آن را نیز در هاله‌ای از ابهام قرار می‌دهد. از سوی دیگر، در اقتصاد اسلامی، سود فقط از مال، کار و ضمان حاصل می‌شود و براین اساس می‌توان به تبیین اثر مخاطره در استحقاق سود و ارتباط میان سود و مخاطره پرداخت. تفاوت مهم میان ریسک حلال و حرام این است که ریسک حلال بر پایه سرمایه یا کار استوار است، اما ریسک حرام مانند قمار، به سرمایه یا کار تکیه ندارد، بلکه به شانس خالص متکی است (موسوی و رئیسی، ۱۳۹۷).

۷.۱.۲. میسر بودن

یکی از مشخصات قمار «میسر بودن» آن است. واژه «میسر» از نظر مشهور لغویان مصدر میمی است که از ریشه «یسر» به معنای آسانی در مقابل سختی (عسر) گرفته شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص. ۲۹۵). از آنجاکه مال به دست آمده از راه قمار به آسانی و بدون زحمت به شخص برنده می‌رسد، از قمار تعبیر به میسر شده است (زمخشری، ۱۳۹۹، ج ۱، ص. ۲۶۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص. ۱۹۲؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص. ۲۲). از این رو به قمارباز «یاسر» می‌گویند (ابن اثیر جزری، ۱۳۹۹ق، ج ۵، ص. ۲۹۶)؛ زیرا برنده از این راه درآمدی را مفت، از آن خود می‌کند. برای مثال، در قمار با نرد، فردی قاپ (طاس) را می‌اندازد و با این انداختن، گاه پول هنگفتی را از آن خود می‌کند. اسلام اکتساب ثروت و انتقال مال را از یکی به دیگری به گونه یادشده و بدون زحمت ممنوع کرده است و آن را مشروع نمی‌داند. از این رو چه بسا بتوان گفت خداوند در قرآن کریم به جای کلمه «قمار» از واژه «میسر» استفاده کرده است تا به نوعی به وجه حرمت این عمل اشاره‌ای داشته باشد.

نکته مهم این است که معنای حقیقی میسر در اصطلاح دینی، فعل قمار کردن است نه ابزار

قمار؛ زیرا بر اساس آیه ۲۱۹ سوره بقره^۱، همان‌گونه که نوشیدن خمر در عین داشتن ضررهای فراوان، منافعی نیز دارد، قمار (نه ابزار قمار) نیز دارای منافعی است. همچنین، بر اساس آیات ۹۰ و ۹۱ سوره مائده^۲، قمار است که موجب عداوت و بغضا می‌شود نه ابزار قمار. بنابراین، در کاربرد قرآنی میسر مطلقاً به معنای آلت استعمال نشده و اگر در برخی از روایات چنین معنایی برای میسر در نظر گرفته شده است^۳، این استعمال به قرینه مشارفت مجازی خواهد بود.

۲.۲. بررسی وجود مشخصات قمار در استخراج رمزارزها

پیش از پاسخ به این پرسش که آیا مشخصات قمار در استخراج رمزارزها وجود دارند یا خیر، لازم است مقدمتاً به چرایی نیاز به ماینرها در فرایند استخراج اشاره کنیم. برخلاف ارزهای چایی که دو بار خرج کردن آن معنی ندارد، در ارزهای دیجیتالی امکان کپی و بازتولید آن وجود دارد. از آنجاکه بیت‌کوین‌ها در واقع رکوردهای دیجیتالی هستند، خطر کپی کردن، جعل یا دو بار خرج کردن رمزارز - که غیرقانونی است - وجود دارد. براین اساس، برای بیت‌کوین و دیگر رمزارزها این خطر وجود دارد که خرج‌کننده بتواند رمزارز خود را کپی کند و درحالی‌که هنوز نسخه اصلی را نگاه داشته است، به طرف دیگر ارسال کند. رفع مشکل دو بار خرج کردن نیازمند اجماع نودها در مورد سابقه معاملات است. مالکیت رمزارز را می‌توان از طریق رمزنگاری کلید عمومی به صورت ریاضی اثبات کرد. باین حال، رمزنگاری به تنهایی نمی‌تواند تضمین کند رمزارز خاصی پیش‌تر برای شخص دیگری ارسال نشده باشد. ماینینگ این مشکلات را حل می‌کند. ماینرها تراکنش‌ها را بررسی می‌کنند تا مطمئن شوند که کاربران به طور غیرقانونی سعی نکرده باشند رمزارزی را دو بار خرج کنند. در واقع، استخراج رمزارزها راهی برای پشتیبانی از اکوسیستم رمزارزهای قابل استخراج به شمار می‌رود (کنت و همکاران، ۱۴۰۰،

۱. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا كَبَرٌ مِّن نَّفْعِهِمَا».

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ * إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُمْ مَنتهُونَ».

۳. از حضرت باقر (علیه السلام) نقل شده است که پیامبر (صلی الله علیه و آله) در معنای میسر فرموده‌اند «هر چیزی که با آن قمار شود حتی طاس‌های تخته‌نرد و گردو». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۲۲) و «مُعَمَّرِينَ خُلَادَازِ حَضْرَتِ كَاظِمِ (عَلَيْهِ السَّلَام) نَقْل كَرْدِه اسْت «بَازِي‌هَای [نَرْد، شَطْرَنْج و اَرْبَعَةَ عَشْر حَكْم يَكْسَانِي دَارَنْد و هَر چيزِي كِه بَا اَن قَمَار شُود، مَيْسِر اسْت» (كَلِينِي، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۴۳۵؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۳۳۹).

ص. ۸۷؛ فضلی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۸۵).

افزون بر پاداش، ماینرها از هر تراکنش موجود در یک بلوک کارمزد دریافت می‌کنند. به‌طور کلی، عملیات استخراج برای حفظ دفتر کل تراکنش‌هایی که بیت‌کوین بر آن استوار است، ضروری است. هیچ مرجع مرکزی مانند بانک، دادگاه، دولت یا هر چیز دیگری وجود ندارد که تعیین کند کدام تراکنش بیت‌کوین معتبر است و کدام معتبر نیست. در عوض، فرایند استخراج بیت‌کوین به اجماعی غیرمتمرکز از طریق اثبات کار (PoW) دست می‌یابد.

در واقع، ماینرها اساساً برای کار خود به‌عنوان حسابرس دستمزد دریافت می‌کنند. آن‌ها کار تأیید مشروعیت تراکنش‌های بیت‌کوین را انجام می‌دهند. ماینرها با تأیید تراکنش‌ها به جلوگیری از مشکل دو بار خرج کردن کمک می‌کنند. ایده‌ای که در پس تأیید اطلاعات تراکنش بیت‌کوین وجود دارد، جلوگیری از خرج کردن یک دارایی در چند تراکنش است. استخراج‌کنندگان بیت‌کوین با حل مسائل ریاضی پیچیده، شبکه ارز دیجیتال را با تأیید اطلاعات تراکنش‌های آن قابل اعتماد می‌کنند. استخراج، افزون بر پوشش سود ماینرها و پشتیبانی از اکوسیستم رمزارزها، هدف حیاتی دیگری نیز دارد؛ استخراج تنها راه عرضه ارزهای دیجیتال جدید است. به‌عبارت‌دیگر، ماینرها اساساً در حال ضرب رمزارزها هستند. به‌غیر از رمزارزهایی که در بلوک پیدایش ضرب شدند، تک‌تک رمزارزها توسط استخراج‌کنندگان به‌وجود آمده‌اند.

با این مقدمه می‌توان به‌صراحت قمار بودن رمزارزها را زیر سؤال برد؛ زیرا

۱. استخراج رمزارزها برخلاف قمار، بازی نیست؛ زیرا همان‌طور که گفته شد، «لعب» به معنای عملی است که در آن انگیزه صحیح و غرض عقلایی و اساساً منفعتی موجود نباشد درحالی‌که در استخراج رمزارزها غرض و منفعت عقلایی وجود دارد؛ زیرا این عمل افزون بر ایجاد درآمد برای استخراج‌کنندگان، به تأمین امنیت، ایجاد رمزارز جدید و جلوگیری از خرج دوباره رمزارز کمک می‌کند و بدون حضور آن‌ها، اکوسیستم رمزارزها معیوب می‌شود و از کار می‌افتد.

۲. در استخراج رمزارزها، راهنه وجود ندارد و چیزی از جانب دو طرف در رهن قرار داده نشده است تا در صورتی‌که یکی از طرفین نتوانست عملی انجام دهد، طرف دیگر به‌عنوان برنده گرو را از آن خود کند، بلکه در استخراج رمزارزها، فردی اقدام به عمل استخراج می‌کند و در

صورت موفقیت، رمزارز از جانب تعریف‌کننده ساختار رمزارز به او تعلق می‌گیرد و در صورتی که نتواند این عمل را انجام دهد، تنها اتفاقی که می‌افتد این است که به رمزارز وعده داده شده نخواهد رسید، اما چیزی به عنوان گرو قرار داده نشده است تا فرد در صورت شکست آن را به ایجادکننده رمزارز بپردازد و تنها ضرر استخراج‌کننده در این صورت، هزینه زمانی و مالی است که برای استخراج رمزارز گذاشته است.

۳. همان‌طور که در بحث از بردوباخت در قمار گذشت، تنها بردوباخت مالی ملاک صدق قمار است و این موضوع تنها در صورتی محقق می‌شود که رهانی در میان باشد حال آنکه بر اساس تبیینی که از فرایند استخراج رمزارزها صورت گرفت، اگر فرد استخراج‌کننده را به عنوان یکی از طرفین و سیستم را به عنوان طرف دیگر در نظر بگیریم، در هر صورت بردوباخت معنی نخواهد داشت؛ زیرا استخراج‌کننده رمزارز هیچ مالی را به عنوان گرو قرار نمی‌دهد تا بردوباخت برای او معنی داشته باشد. از سوی دیگر، در صورت تحقق استخراج و پرداخت پاداش به استخراج‌کننده و با توجه به اینکه از پدیده استخراج رمزارزها منافی (مانند تأمین امنیت) عاید سیستم رمزارزها می‌شود (کنت و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۸۷؛ فضلی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۸۵)، باز نمی‌توان بردوباخت را نسبت به سیستم مطرح کرد. بله؛ شاید برد بر فردی که استخراج را انجام می‌دهد نسبت به افرادی که نتوانسته‌اند زودتر از وی استخراج کنند، صدق کند، اما رقیبان او بازنده نیستند (هرچند متحمل هزینه زیادی برای استخراج رمزارز شده‌اند)؛ زیرا در این صورت نیز مالی به عنوان گرو در میان رقابت‌کنندگان برای استخراج گذاشته نشده است تا در صورت عدم موفقیت در استخراج رمزارزها، آن مال را از دست بدهند.

۴. درست است که در استخراج رمزارزها برای حل سریع‌تر معادله و دریافت پاداش، رقابت و مسابقه وجود دارد و تنها به شخصی که توانسته باشد زودتر از بقیه به این مهم دست یابد، پاداش تعلق می‌گیرد، اما باید در نظر داشت که این نوع مسابقه در جعاله عام نیز وجود دارد. در آنجا جاعل، ایجابی عام صادر می‌کند و هر شخصی که بتواند زودتر از بقیه درخواست مورد نظر موجب را انجام دهد، به جعل قرار داده شده توسط جاعل دست خواهد یافت. در واقع، وجود رقیب از مقومات مسابقه است حال آنکه در استخراج بدون وجود رقیب نیز دستیابی به نتیجه متصور است. به بیان دقیق‌تر، در مسابقه وجود رقیب «به شرط شیء» است و در

استخراج رمزارزها، «لا به شرط».

۵. درباره وجود مخاطره و ریسک‌های موجود در استخراج رمزارزها نیز باید گفت که وجود اصل ریسک در فعالیت‌های تجاری عادی و متعارف است و انسان برای دستیابی به منافع ناگزیر از ریسک است و دست‌کم بیشتر معاملات امروزی بر پایه آن انجام می‌شود؛ البته ریسک پذیرفته‌شده نزد عقلا بی‌حدومرز نیست و تا جایی است که موجب به وجود آمدن موقعیت‌های پرخطر و ضررهای اغماض‌ناپذیر نشود که در این صورت معمولاً انسان‌ها نه تنها حداکثر سود مورد انتظار خود را کسب نمی‌کنند، بلکه دچار خسارت نیز می‌شوند.

در تمام قراردادهای عنصر مخاطره و احتمال عدم رسیدن به نتایج مطلوب برای هریک از طرفین وجود دارد؛ البته گفتنی است احتمال نرسیدن به مطلوب مقادیر گوناگونی دارد؛ عقود و قراردادهای درست کمترین مخاطره را در هنگام عقد قرارداد دارند که این مقدار مخاطره جای توجه و آسیب نخواهد بود. هرچه عنصر مخاطره شدیدتر باشد، قواعد و مقررات دشوارتر می‌شوند. اسلام از تجارت‌های کم‌ریسک حمایت کرده و با قراردادهای پرریسکی مانند قمار به شدت به مقابله برخاسته است.

براین اساس، می‌توان گفت پدیده ماینینگ در رمزارزها به اندازه فعل قمار پرخطر نیست؛ زیرا با اینکه در استخراج رمزارزها، فرد استخراج‌کننده متحمل هزینه‌های زیادی برای تأمین ابزارهای مورد نیاز خود مانند تهیه دستگاه‌های ماینینگ و نیز پرداخت هزینه بالای برق می‌شود، اما با در نظر گرفتن شرایط معمول، تحمل چنین هزینه‌هایی طبیعی است و به‌عنوان هزینه‌های نامتعارف در کسب‌وکار شناخته نمی‌شود. همچنین، در صورت عدم موفقیت استخراج‌کننده، امکان فروش ابزارهای یادشده برای وی وجود خواهد داشت.

۶. در عقود شانس‌ی مثل قمار نه تنها قصد انتقال مالی به طرف دیگر وجود ندارد، بلکه برعکس تا آخرین لحظه مسابقه، هر دو طرف قصد تملک مال طرف مقابل و نیز حفظ ملکیت خود را دارند در حالی که در استخراج رمزارزها، اساساً چنین قصدی وجود ندارد.

۷. درباره میسر بودن استخراج رمزارزها نیز باید گفت زمانی عملی میسر به شمار می‌آید که با انجام دادن آن عمل، درآمدی مفت عاید فرد شود بدون اینکه برای به دست آوردن آن زحمت‌کشیده باشد، اما این مشخصه در استخراج رمزارزها مفقود است؛ زیرا برای اینکه فرد

بتواند رمزارزی استخراج کند، باید برای آن زمان و هزینه زیادی صرف کند. تا جایی که با گذر زمان و همچنین، محدود بودن استخراج رمزارزها، فرایند ماینینگ دشوارتر می‌شود؛ زیرا هر رمزارز قابل استخراجی به‌منظور کنترل تورم، فرایندی به نام «هاوینگ» دارد که موجب می‌شود با گذر زمان مقرر، پاداش استخراج‌کننده نصف شود. برای مثال، پاداش استخراج بیت‌کوین پس از استخراج هر ۲۱۰۰۰۰ بلاک (تقریباً پس از هر چهار سال) نصف می‌شود و برای تضمین اینکه بلاک‌ها خیلی تند استخراج نشوند، سختی ماینینگ افزایش می‌یابد. سختی ماینینگ در واقع، به دشواری حل پازل ریاضی و تولید بیت‌کوین اشاره دارد. همچنین، دشواری استخراج بر نرخ تولید بیت‌کوین نیز تأثیر می‌گذارد. دشواری استخراج هر ۲۰۱۶ بلاک تقریباً هر دو هفته یک بار تغییر می‌کند. سطح دشواری کشف و استخراج بیت‌کوین، به میزان کارآمدی ماینرها در چرخه قبلی و نیز تعداد ماینرهای جدید بستگی دارد (فضلی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۸۷؛ هلاکویی و حیدریان، ۱۴۰۰، ص. ۵۴).

نتیجه‌گیری

بررسی ویژگی‌های قمار، ماهیت‌شناسی ماینینگ (فرایند استخراج رمزارزها) و نیز انطباق‌سنجی میان این دو نشان می‌دهد که مشخصات قمار در استخراج رمزارزها وجود ندارد؛ زیرا:

- با توجه به منفعت عقلایی که استخراج رمزارزها برای اکوسیستم رمزارزها و ادامه حیات آن دارد، نمی‌توان آن را «لعب» (بازی) - که از مشخصات قمار است - به شمار آورد.
- پاداشی را که در فرایند استخراج رمزارز به ماینر تعلق می‌گیرد، نمی‌توان از باب «مراهنه» (گروگذاری) تلقی کرد؛ زیرا در قمار، طرفین/اطراف چیزی را به‌عنوان گرو قرار می‌دهند و فرد برنده تمام آن را برمی‌دارد درحالی‌که در استخراج رمزارزها چنین چیزی نیست.
- تنها بردو باخت مالی ملاک صدق قمار است و این موضوع تنها در صورتی محقق می‌شود که رهانی در میان باشد حال‌آنکه بر اساس تبیینی که از فرایند استخراج رمزارزها صورت گرفت، اگر فرد استخراج‌کننده را به‌عنوان یکی از طرفین و سیستم را به‌عنوان طرف دیگر در نظر بگیریم، در هر صورت بردو باخت معنی نخواهد داشت.
- مسابقه موجود در استخراج رمزارزها مانند مسابقه در جعاله عام است و مسابقه نامشروعی در آن اتفاق نمی‌افتد؛ زیرا قوام مسابقه به وجود رقیب به‌شرط شیء است، حال‌آنکه در استخراج

رمزارزها، وجود رقیب لا به شرط است.

- ادعای اینکه فرد استخراج‌کننده در صورت عدم موفقیت، تمام هزینه‌هایی که متحمل شده است، بیهوده بوده و بازنده‌ای بزرگ است، پذیرفته نیست؛ زیرا استخراج‌کننده در فرایند استخراج چیزی را به‌عنوان گرو قرار نداده است، بلکه هر آنچه از دست می‌دهد هزینه تأمین، نگهداری و استخراج رمزارزهاست و وقتی بازنده‌ای وجود ندارد، اساساً مفهوم مخاطره و ریسک نسبت به او معنی نخواهد یافت.

- برخلاف عقود شانس مانند قمار - که در آن هیچ‌یک از طرفین تا آخرین لحظه قصد تملیک نداشته، بلکه قصد تملک مال طرف مقابل را دارند - در استخراج رمزارزها طرفین قصد انجام دادن فعل استخراج و تملیک پاداش به استخراج‌کننده را دارند و از این‌رو نمی‌توان آن را شانس دانست.

- اینکه استخراج‌کننده بدون هیچ تلاشی و تنها با راه‌اندازی سیستم به پاداش می‌رسد، موجب تحقق مفهوم میسر نمی‌شود؛ زیرا در استخراج رمزارزها فرد باید هزینه و زمان زیادی صرف کند و پاداش دریافتی وی مفت و به‌آسانی نیست. از این گذشته، با وجود پدیده «هاوینگ» در فرایند استخراج، عمل استخراج روزبه‌روز دشوارتر می‌شود.

- ناگفته نماند که منطبق نبودن ماینینگ با قمار به معنای مشروعیت فرایند استخراج رمزارزها نیست و در این باره چالش‌های دیگری مانند «اکل مال به باطل بودن» و «مالیت نداشتن» رمزارزها وجود دارد که در جستارهای جداگانه‌ای باید بدان‌ها پرداخته شود.

منابع

- ۱) قرآن کریم.
- ۲) ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد (۱۳۹۹ق). *النهاية في غريب الحديث والاثار* (جلدهای ۴ و ۵). بیروت: المكتبة العلمية.
- ۳) ابن تیمیه، احمد (۱۴۰۸ق). *الفتاوى الكبرى* (جلد ۱). بی جا: دارالکتب العلمیه.
- ۴) ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق). *معجم مقاییس اللغة* (جلدهای ۵ و ۶). قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ۵) ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب* (جلدهای ۱، ۵ و ۱۰). چاپ ۳، بیروت: دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع و دار صادر.
- ۶) اخوان، پیمان (۱۳۹۸). *ارزهای دیجیتال: بیت کوین، بلاک چین و مفاهیم پایه*. بی جا: انتشارات آتی نگر.
- ۷) اعرافی، علیرضا (۱۳۹۵). *مکاسب محرمة*. بی جا: مؤسسه اشراق و عرفان.
- ۸) امامی، میرسیدحسن (۱۳۹۹). *کلیات حقوق مدنی*. تهران: مجد.
- ۹) انصاری، مرتضی (بی تا). *کتاب مکاسب* (جلدهای ۱ و ۲). بی جا: تراث الشیخ الاعظم.
- ۱۰) ایروانی نجفی، میرزا علی (۱۳۸۴). *حاشیه مکاسب* (جلد ۱). تهران: کیا.
- ۱۱) بارامبا، جوزف؛ آلن، پاتول (۱۳۹۹). *مهدی عینی، ترجمه*. بلاک چین یک راهنمای کاربردی برای توسعه راه حل های تجاری، قانونی و تکنولوژی. تهران: انتشارات و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- ۱۲) بحرانی، یوسف بن احمد (۱۳۶۳). *الحقائق الناضرة في احكام العترة الطاهرة*. قم، جماعة المدرسين في الحوزة العلمیه و مؤسسه النشر الاسلامی.
- ۱۳) پیرهادی، محمدرضا (۱۳۸۹). *عقد احتمالی با تأکید بر بیع احتمالی*. تحقیقات حقوق بین المللی، دوره ۳، پیاپی ۷.
- ۱۴) تبریزی، جواد (۱۳۹۹). *ارشاد الطالب الی تعلیق مکاسب*. قم: مطبعه مهر.
- ۱۵) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۴۰۰). *ترمیمولوژی حقوق*. چاپ ۳۵، تهران: مجد.
- ۱۶) چگینی، مهدی (۱۳۹۸). *قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری*، مجلس و راهبرد، سال ۲۶، شماره ۱۰۰.
- ۱۷) حاجی ملامیرزایی، حامد و همکاران (۱۳۹۹). *بلاک چین*. تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
- ۱۸) حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق). *تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة*. قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.

- ۱۹) حرانی حلبی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۸۲). تحف العقول. قم: آل علی (علیه السلام).
- ۲۰) الحرانی، احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه (۲۰۰۳م). مجموع الفتاوی. بی‌جا: دار اضواء السلف.
- ۲۱) حسینی زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس (جلدهای ۲ و ۷). بیروت: دارالفکر.
- ۲۲) حسینی عاملی، محمد جواد بن محمد (۱۴۱۹ق). مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة (ط الحدیثة). قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمیه و مؤسسه النشر الاسلامی.
- ۲۳) حکمت‌نیا، محمود و نظری علوم، میثم (۱۳۹۶). واکاوی مفهوم مخاطره در قراردادهای با تأکید بر مفاهیم قمار و غرر، پژوهشنامه حقوق اسلامی؛ سال ۱۸، شماره ۲، پیاپی (۴۶)، صص. ۵-۲۶. doi:10.30497/law.2018.2140
- ۲۴) حلی (علامه)، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ق). تذکرة الفقهاء (ط الحدیثة). قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.
- ۲۵) خمینی، سید روح‌الله (۱۴۳۴ق). المكاسب المحرمة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- ۲۶) خوبی، سید ابوالقاسم (۱۳۷۷). مصباح الفقاهة (جلد ۱). قم: مکتبه‌الدواری.
- ۲۷) راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. چاپ ۲، بیروت - دمشق: دارالقلم - الدار الشامية.
- ۲۸) زمانی فراهانی، مجتبی (۱۳۸۹). پول، ارز و بانکداری. تهران: انتشارات ترمه.
- ۲۹) زمخشری، محمود (۱۳۹۹). اساس البلاغة (جلد ۱). بیروت: دار صادر.
- ۳۰) شفاعی نجف آبادی، محمد (۱۳۹۹ش). ارزهای دیجیتال. تهران: انتشارات گنجور.
- ۳۱) شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۳ق). مسالك الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام (جلد ۳). قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- ۳۲) صاحب بن عبّاد، اسماعیل (۱۴۱۴). المحيط فی اللغة، بیروت: عالم الكتاب.
- ۳۳) صافی، لطف‌الله (۱۴۲۸ق). هداية السائل. قم: مکتب سماحة آیت‌الله العظمی الصافی گلپایگانی.
- ۳۴) صدر، محمد باقر (۱۴۱۷ق). اقتصادنا، قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
- ۳۵) طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن. لبنان: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- ۳۶) طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ ۳، تهران: ناصر خسرو.
- ۳۷) طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن (تفسیر الطبری). بیروت: دارالمعرفة.
- ۳۸) طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین و مطلع النیرین (جلد ۳). چاپ ۳، تهران: مرتضوی.
- ۳۹) عیاشی، محمد (۱۳۸۰). تفسیر العیاشی، تهران: المطبعة العلمیه.

- ۴۰) فاضل مقداد، مقدادین عبدالله (۱۴۰۴ق). التنقیح الرائع لمختصر الشرائع. قم: مكتبة آيت الله العظمى المرعشي النجفی (رحمت الله عليه).
- ۴۱) فخر رازی، محمد (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (جلد ۶). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۴۲) فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). کتاب العین (جلدهای ۴، ۵، ۷ و ۸). چاپ ۲، قم: هجرت.
- ۴۳) فضلی، حسن، چمندار، مهدی، زمردی منور، مهدی (۱۳۹۸). بلاکچین و رمز ارزها. تهران: انتشارات ناقوس.
- ۴۴) فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر (جلد ۲). چاپ ۲، قم: مؤسسه دارالهجرة.
- ۴۵) قرشی بنایی، علی اکبر (۱۴۱۲ق). قاموس قرآن. چاپ ۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۴۶) ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه (۱۴۱۶ق). الخصال. قم: جماعة المدرسین بقم و مؤسسه النشر الاسلامی.
- ۴۷) کلینی، محمد (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- ۴۸) کاشف الغطاء، جعفر (۱۴۲۰ق). شرح الشیخ جعفر علی قواعد العلامة ابن المطهر. نجف: الذخائر.
- ۴۹) کنت، پیترو؛ بین، تیلور (۱۴۰۰). استخراج ارز دیجیتال (محمد حسین صالحی، ترجمه). بی جا: نشر مهربان.
- ۵۰) مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۵۱) محقق کرکی، علی (۱۴۱۴ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- ۵۲) مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم (جلد ۹). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۵۳) مقدس اردبیلی، احمد بن محمد (بی تا). مجمع الفائدة والبرهان فی شرح ارشاد الاذهان (جلد ۸). قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- ۵۴) مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۵۵) ملحم، سلیمان (بی تا). القمار حقیقته و احکامه. ریاض: دار کنوز اشبیلیا.
- ۵۶) موسوی خوانساری، سید احمد (۱۳۵۵). جامع المدارک فی شرح المختصر النافع (جلد ۳). تهران: مكتبة الصدوق.
- ۵۷) موسوی سبزواری، سید عبدالاعلی (بی تا). مذهب الأحكام فی بیان حلال و الحرام، قم: دار التفسیر.
- ۵۸) موسوی، سید محمد صادق و رئیس، روح الله (۱۳۹۷). تحلیل فقهی و اخلاقی ریسک تجاری و مقایسه آن با غرر با تأکید بر قواعد عام درآمدزایی مخاطره. پژوهش‌های اخلاقی، سال ۸، شماره ۴.

۵۹) نجفی، محمدحسن (۱۳۶۲). جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام (جلدهای ۲۲ و ۴۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۶۰) نراقی، احمد (۱۴۱۵ق). مستند الشیعة فی احکام الشریعة (جلد ۱۴). قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام).

۶۱) نکونام، محمدرضا (۱۳۹۱). قمار. تهران: صبح فردا.

۶۲) نوری، حسین‌بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل، بیروت: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث.

۶۳) هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۸۲). فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل‌بیت(ع)، قم: موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل‌بیت(ع).

۶۴) هدائی، علیرضا؛ سلطانی فرد، جواد و محمدی، احمد (۱۴۰۳). بازپژوهی معناشناختی «قمار» در فقه امامیه. پژوهش‌های فقهی، سال ۲۰، شماره ۲.

۶۵) هلاکویی، محمد و حیدریان، نکیسا (۱۴۰۰). دانشنامه جامع ارز دیجیتال. اصفهان: رهنج.

۶۶) هلاکویی، محمد و محمدی، شبنم (۱۳۹۹). امپراتوری بلاک‌چین. اصفهان: انتشارات زهنج.

References

- 1) The Holy Quran.
- 2) Akhvān, Peymān (1398 SH). Arz'hā-ye Dijital: Bit-Coin, Block-Chain va Mafāhim Pāyeh [Digital Currencies: Bitcoin, Blockchain, and Basic Concepts]. n.p.: Enteshārāt Āti Negar [in Persian].
- 3) al-Ḥarānī, Aḥmad b. 'Abd al-Ḥalīm b. Taymīya (2003). Majmū' al-Fatāwā. n.p.: Dār Aḍwā' al-Salaf [in Arabic].
- 4) Ansārī, Morteżā (n.d.). Kitāb al-Makāsib (Volumes 1 & 2). n.p.: Turāth al-Sheikh al-A'zam [in Arabic].
- 5) A'rafī, 'Alī Rezā (1395 SH). Makāsib Muḥarramah. n.p.: Mo'asseseh Eshrāq va 'Erfān [in Arabic].
- 6) 'Ayāšī, Moḥammad (1380 SH). Tafsīr al-'Ayāšī. Tehrān: al-Maṭba'a al-'Elmiya [in Arabic].
- 7) Baḥrānī, Yūsuf-bin-Aḥmad (1363 SH). Al-Ḥadā'iq al-Nāḍirah fī Aḥkām al-'Itrah al-Ṭāhirah. Qom, Jamā'at al-Mudarrisīn fī al-Ḥawzah al-'Ilmiyah & Mo'assasat al-Nashr al-Islāmī [in Arabic].
- 8) Baramba, Joseph; Allen, Paul (1399 SH) (Mahdī Aynī, Trans.). Block-Chain Yek Rahnamā-ye Karbordī barāye Towse'eh-e Rah-ḥal-hā-ye Tejārī, Qānūnī va Teknolożhī [Blockchain: A Practical Guide for Developing Business, Law, and Technology Solutions]. Tehrān: Enteshārāt va Pazhūheshgāh-e 'Ālī Defā' Mellī va Taḥqīqāt-e Rahbordī [in Persian].
- 9) Čeginī, Mehdi (1398 SH). Qomārbāzī dar Fazā-ye Majāzī az Nazar-e Hoqūq-e Keyfīrī [Gambling in Cyberspace from the Perspective of Criminal Law]. Majles va Rāhbarī [Parliament and Strategy], 26 (100), pp. 1-24. [in Persian].
- 10) Emāmī, MīrsayyedḤasan (1399 SH). Koliyāt-e Hoqūq-e Madanī [General Principles of Civil Law]. Tehrān: Majd [in Persian].
- 11) Fakhr Rāzī, Moḥammad (1420 AH). al-Tafsīr al-Kabīr (Volume 6). Bayrūt: Dār Eḥyā' al-Torāṭ al-'Arabī [in Arabic].
- 12) Farāhidī, Ḳalīl b. Aḥmad (1409 AH). Ketāb al-'Ayn (Volumes 4, 5, 7 and 8). 2nd ed., Qom: Hejrat [in Arabic].
- 13) Fayyūmī, Aḥmad b. Moḥammad (1414 AH). al-Meṣbāḥ al-Monīr fī Ġarīb al-Šarḥ al-Kabīr (Volume 2). 2nd ed., Qom: Mo'assasat Dār al-Hejra [in Arabic].
- 14) Fāzel Meqdād, Moqdād b. 'Abd Allāh (1404 AH). al-Tanqīḥ al-Rā'e' le-Moktaṣar al-Šarāye'. Qom: Maktabat Āyatollāh al-'Ozmā al-Mar'ašī al-Najafī (raḥmat Allāh 'alayh) [in Arabic].
- 15) Fazlī, Ḥasan, Čamandār, Mehdi, Zomorodī Monvar, Mehdi (1398 SH). Block-čeyn va Ramz Arz-hā [Blockchain and Cryptocurrencies]. Tehrān: Enteshārāt-e Nāqūs [in Persian].
- 16) Ḥājī-Molāmīrzā'ī, Hāmed et al. (1399 SH). Block-čeyn [Blockchain]. Tehrān: Enteshārāt-e Dānešgāh-e 'Ālī Defā'-e Mellī va Taḥqīqāt-e Rāhbarī [in Persian].
- 17) Halākū'ī, Moḥammad and Moḥammadi, Šabnam (1399 SH). Emperātorī-ye Block-čeyn [Blockchain Empire]. Ešfahān: Enteshārāt-e Zehnej [in Persian].
- 18) Ḥarānī Ḥalabī, Abū Moḥammad Ḥasan b. 'Alī b. Ḥosayn b. Šo'ba (1382 SH). Toḥf al-'Oqūl. Qom: Āl 'Alī ('Alayhem al-Salām) [in Arabic].

- 19) Hāšemī Šāhrūdī, Maḥmūd (1382 SH). Farhang-e Foqah-e Motābeq ba Mazhab-e Ahl-e Bayt [Jurisprudence Dictionary According to the School of Ahl al-Bayt]. Qom: Mowassasat Dāyerat al-Ma'āref-e Foqah-e Eslāmī bar Mazhab-e Ahl-e Bayt [in Persian].
- 20) Hedā'ī, 'Alī Rezā; Solṭānī Fard, Javād and Moḥammadī, Aḥmad (1403 SH). Bāzpažūhī-ye Ma'nāšenāktī-ye «Qomār» dar Foqah-e Emāmīya [Semantic Reinvestigation of "Gambling" in Imami Jurisprudence]. Pažūheš-hā-ye Foqahī [Jurisprudential Research], 20 (2), pp. 9-38. [in Persian].
- 21) Ḥekmat-Niā, Maḥmūd and Nazari 'Olūm, Meyṭam (1396 SH). Vākāvī-ye Mafhūm-e Moqāṭere dar Qarārdādāhā bā Tākīd bar Mafāhīm-e Qomār va Ġarar [Explaining the concept of risk in Islamic legal system with emphasis on Gharar and gamble concepts]. Pažūheš'nāme-ye Hoqūq-e Islāmī [Journal of Islamic Law Research], 18 (2), pp. 5-26. doi:10.30497/law.2018.2140 [in Persian].
- 22) Ḥelli ('Allāma), Ḥasan b. Yūsof (1414 AH). Taḍkera al-Foqahā (Ṭ al-Ḥadīṭa). Qom: Mo'assesat Āl al-Bayt 'Alayhem al-Salām le-Ehyā' al-Torāṭ [in Arabic].
- 23) Holākū'ī, Moḥammad and Heydariān, Nakīsā (1400 SH). Dānešnāme-ye Jāme'-e Arz-e Dijitāl [Comprehensive Encyclopedia of Digital Currency]. Ešfahān: Raḥnej [in Persian].
- 24) Ḥorrr 'Āmeli, Moḥammad b. Ḥasan (1416 AH). Tafṣīl Wasā'el al-Šī'a elā Taḥṣīl Masā'el al-Šarī'a (Volume 1). Qom: Mo'assesat Āl al-Bayt 'Alayhem al-Salām le-Ehyā' al-Torāṭ [in Arabic].
- 25) Ḥosaynī 'Āmeli, Moḥammad Javād b. Moḥammad (1419 AH). Mefteḥ al-Karāma fi Šarḥ Qavā'ed al-'Allāma (Ṭ al-Ḥadīṭa). Qom: Jamā'at al-Modarresīn fi al-Ḥawza al-'Elmiya va Mo'assesat al-Našr al-Eslāmī [in Arabic].
- 26) Ḥosaynī Zobeīdī, Moḥammad Mortazā (1414 AH). Tāj al-'Arūs men Jawāher al-Qāmūs (Volumes 2 and 7). Bayrūt: Dār al-Fekr [in Arabic].
- 27) Ibn Āthīr Jazarī, Mubārak-bin-Muḥammad (1399 AH). Al-Nihāyah fi Gharīb al-Ḥadīth wal Athar (Volumes 4 & 5). Beirut: Al-Maktaba al-'Ilmiyah [in Arabic].
- 28) Ibn Fāris, Aḥmad-bin-Fāris (1404 AH). Mu'jam Maqāyīs al-Lughah (Volumes 5 & 6). Qom: Maktab al-'Ilām al-Islāmī [in Arabic].
- 29) Ibn Manzūr, Muḥammad-bin-Makram (1414 AH). Lisān al-'Arab (Volumes 1, 5 & 10), 3rd ed. Beirut: Dār al-Fikr li al-Ṭibā'ah wa al-Našr wa al-Tawzī' & Dār Šādir [in Arabic].
- 30) Ibn Taymiyyah, Aḥmad (1408 AH). Al-Fatāwā al-Kubrā (Volume 1). n.p.: Dār al-Kutub al-'Ilmiyah [in Arabic].
- 31) Īrvānī Najafī, Mirzā 'Alī (1384 SH). Ḥašhiyeh al-Makāsib (Volume 1). Tehrān: Kiā [in Arabic].
- 32) Jāfari Langarūdī, Mohammad Jafar (1400 SH). Terminology-e Hoqūq [Terminology of Law], 35th ed. Tehrān: Majd [in Persian].
- 33) Kāsef al-Ġeṭā, Ja'far (1420 AH). Šarḥ al-Šeyḵ Ja'far 'Alī Qavā'ed al-'Allāma Ebn al-Moṭahhar. Najaf: al-Žakā'er [in Arabic].
- 34) Kent, Peter; Ben, Taylor (1400 SH). Estekhrāj-e Arz-e Dijitāl (Moḥammad Ḥosayn Šāleḥī, Translation) [Digital Currency Extraction]. n.p.: Našr-e Mehrbān [in Persian].

- 35) Kolaynī, Moḥammad (1407 AH). al-Kāfi. Tehrān: Dār al-Ketab al-Eslāmiya [in Arabic].
- 36) Ḳomaynī, Sayyed Roḥollāh (1434 AH). al-Makāseb al-Moḥarrama. Tehrān: Mowassasat Tanzīm va Našr Ātār Emām Ḳomaynī (rah) [in Arabic].
- 37) Ḳū'ī, Sayyed Abū al-Qāsem (1377 SH). Mesbāḥ al-Foqahā (Volume 1). Qom: Maktabat al-Dāvārī [in Arabic].
- 38) Majlesī, Moḥammad Bāqer (1403 AH). Behār al-Anwār. Bayrūt: Dār Eḥyā' al-Torāṭ al-'Arabī [in Arabic].
- 39) Makārem Širāzī, Nāšer (1371 SH). Tafsīr-e Nemūne. Tehrān: Dār al-Ketab al-Eslāmiya [in Persian].
- 40) Malḥem, Solaymān (n.d.). al-Qomār Ḥaḳīqatah va Aḥkāmah [Gambling: Its Reality and Rulings]. Riyāz: Dār Konūz Ešbīliya [in Arabic].
- 41) Moḥaqqeq Karakī, 'Alī (1414 AH). Jāme' al-Maḳāšed fi Šarḥ al-Qavā'ed. Qom: Mo'assesat Āl al-Bayt [in Arabic].
- 42) Moḳaddas Ardabīlī, Aḥmad b. Moḥammad (n.d.). Majma' al-Fā'eda va al-Borhān fi Šarḥ Eršād al-Azhān (Volume 8). Qom: Mo'assesat al-Našr al-Eslāmī [in Arabic].
- 43) Mostafavi, Ḥasan (1368 SH). al-Taḥqīq fi Kalāmāt al-Qor'ān al-Karīm (Volume 9). Tehrān: Vezārat-e Farhang va Eršād-e Eslāmī [in Arabic].
- 44) Mūsavi Ḳonsārī, Sayyed Aḥmad (1355 SH). Jāme' al-Madārek fi Šarḥ al-Moḳtašar al-Nāfe' (Volume 3). Tehrān: Maktabat al-Šadūq [in Arabic].
- 45) Mūsavi Sabzevārī, Sayyed 'Abd al-A'lā (n.d.). Mahzab al-Aḥkāḡ fi Bayān Ḥalāl va al-Ḥarām. Qom: Dār al-Tafsīr [in Arabic].
- 46) Mūsavi, Sayyed Moḥammad Šādeq and Ra'īsī, Rūḥollāh (1397 SH). Taḥlīl-e Foqahī va Aḳlāqī-ye Risk-e Tejārī va Moḳāyese-ye Ān bā Ġarar bā Tākīd bar Qavā'ed-e 'Ām-e Darāmadzāyī-e Moḳāṭere [Jurisprudential and Ethical Analysis of Commercial Risk and Its Comparison with Uncertainty with Emphasis on the General Rules of Risk-Based Income]. Pažūheš-hā-ye Aḳlāqī [Ethical Research], 8 (4), pp. 7-36. [in Persian].
- 47) Najafī, Moḥammad Ḥasan (1362 AH). Javāher al-Kalām fi Šarḥ Šarāye' al-Eslām (Volumes 22 and 41). Bayrūt: Dār Eḥyā' al-Torāṭ al-'Arabī [in Arabic].
- 48) Narāqī, Aḥmad (1415 AH). Mostanad al-Šī'a fi Aḥkāḡ al-Šarī'a (Volume 14). Qom: Mo'assesat Āl al-Bayt ('Alayhem al-Salām) [in Arabic].
- 49) Nekūnām, Moḥammad Rezā (1391 SH). Qomār [Gambling]. Tehrān: Sobh-e Fardā [in Persian].
- 50) Nūrī, Ḥosayn b. Moḥammad Taqī (1408 AH). Mostadrak al-Vasā'el. Bayrūt: Mo'assesat Āl al-Bayt 'Alayhem al-Salām le-Eḥyā' al-Torāṭ [in Arabic].
- 51) Pīrhādī, Moḥammad Rezā (1389 SH). 'Aqd-e Eḥtimālī bā Tākīd bar Bay'-e Eḥtimālī [Contingent Contracts with Emphasis on Contingent Sale]. Taḥqīqāt-e Ḥoḳūqī Beyn al-Melalī, Volume 3, Issue 7 [in Persian].
- 52) Qomī, Abū Ja'far Moḥammad b. 'Alī b. Ḥosayn b. Bābūya (1416 AH). al-Ḳešāl. Qom: Jamā'at al-Modarresīn be-Qom va Mo'assesat al-Našr al-Eslāmī [in Arabic].
- 53) Qorašī Banāyī, 'Alī Akbar (1412 AH). Qāmūs Qor'ān. 6th ed., Tehrān: Dār al-

Ketab al-Eslāmīya [in Arabic].

- 54) Rāḡeb Eṣfahānī, Ḥosayn b. Moḥammad (1412 AH). Moferadāt Alfāz al-Qor'ān. 2nd ed., Bayrūt - Damašq: Dār al-Qalam - al-Dār al-Šāmīya [in Arabic].
- 55) Šadr, Moḥammad Bāqer (1417 AH). Eqtešād-nā. Qom: Maktab al-E'lām al-Eslāmī [in Arabic].
- 56) Šafā'ī Najaf Ābādī, Moḥammad (1399 SH). Arz-hā-ye Dījital [Digital Currencies]. Tehrān: Entešārāt-e Gonjūr [in Persian].
- 57) Šafī, Loṭfollāh (1428 AH). Hedāyat al-Sā'el. Qom: Maktab Samāḥat Āyatollāh al-'Ozmā al-Šafī al-Golpāyegānī [in Arabic].
- 58) Šāheb b. 'Abbād, Esmā'il (1414 AH). al-Moḥīṭ fī al-Loḡa. Bayrūt: 'Ālam al-Ketāb [in Arabic].
- 59) Šahīd Ṭānī, Zayn al-Dīn b. 'Alī (1413 AH). Masālek al-Afhām elā Tanqīḥ Šarāye' al-Eslām (Volume 3). Qom: Mo'assesat al-Ma'āref al-Eslāmīya [in Arabic].
- 60) Ṭabarī, Moḥammad b. Jarīr (1412 AH). Jāme' al-Bayān fī Tafsīr al-Qor'ān (Tafsīr al-Ṭabarī). Bayrūt: Dār al-Ma'refa [in Arabic].
- 61) Ṭabarsī, Fażl b. Ḥasan (1372 SH). Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qor'ān. 3rd ed., Tehrān: Nāšer Kosrow [in Arabic].
- 62) Ṭabāṭabā'ī, Sayyed Moḥammad Ḥosayn (1390 SH). al-Mīzān fī Tafsīr al-Qor'ān. Lobnān: Mo'assesat al-A'lāmī lel-Maṭbū'at [in Arabic].
- 63) Tabrīzī, Javād (1399 SH). Irshād al-Ṭalīb ilā Ta'liq al-Makāsib. Qom: Maṭba'ah Mehr [in Arabic].
- 64) Ṭarīḥī, Fakhr al-Dīn b. Moḥammad (1375 SH). Majma' al-Baḥrayn va Maṭla' al-Neyrīn (Volume 3). 3rd ed., Tehrān: Mortazavī [in Arabic].
- 65) Zamaqšarī, Maḥmūd (1399 AH). Asās al-Balāḡa (Volume 1). Bayrūt: Dār Šāder [in Arabic].
- 66) Zamānī Farāhānī, Mojtabā (1389 SH). Pūl, Arz va Bānkdarī [Money, Currency and Banking]. Tehrān: Entešārāt-e Torme [in Persian].

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی